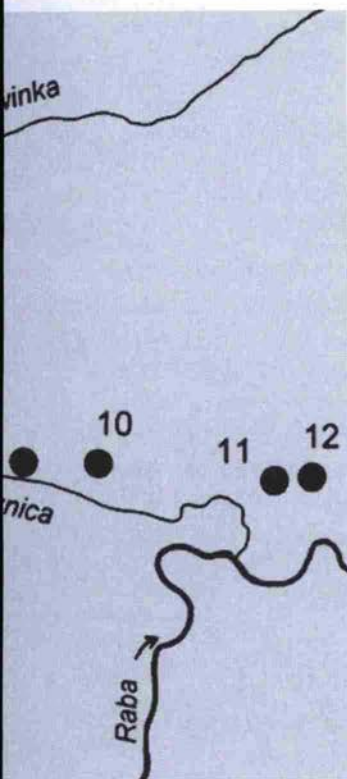

Agnieszka Czekaj-Zastawny, Barbara Drobiewicz, Paweł Jarosz, Sławomir Kadrow, Janusz K. Kozłowski, Wojciech Machowski, Izabela Mianowska, Ryszard Naglik, Justyna Rodak

Sprawozdanie z archeologicznych badań ratowniczych przeprowadzonych w 2000 roku na stanowiskach na trasie projektowanej autostrady A-4 w woj. małopolskim

W piątym sezonie prac ratowniczych prowadzonych przez Krakowski Zespół do Badań Autostrad na trasie projektowanej autostrady A-4 w woj. małopolskim badaniami objęto 17 stanowisk. Prowadzili je na poszczególnych stanowiskach mgr mgr W. Machowski i P. Olejarczyk (Kraków-Kosocice, st. 17), mgr I. Pieróg (Kraków-Bieżanów, st. 8), mgr mgr W. Suder i M. Przybyła (Kraków-Bieżanów, st. 15), mgr mgr J. Rodzińska-Nowak i S. Tuszczyk (Podłęże, st. 17), mgr mgr P. Jaśkowiak i A. Kulesza (Zakrzowiec, st. 6), mgr P. Staniucha (Zakrzowiec, st. 7), mgr mgr M. Suchorska-Rola i J. Okoński (Zagórze, st. 2), mgr A. Czekaj-Zastawny (Brzezie, st. 17), mgr mgr K. Łach, J. Czubak i P. Olejarczyk (Targowisko, st. 16), mgr mgr B. Konieczny i W. Machowski (Targowisko, st. 8-11, 24 i 26), mgr I. Mianowska (Kłaj, st. 34) oraz mgr mgr J. Rodak i T. Rodak (Stanisławice, st. 9).

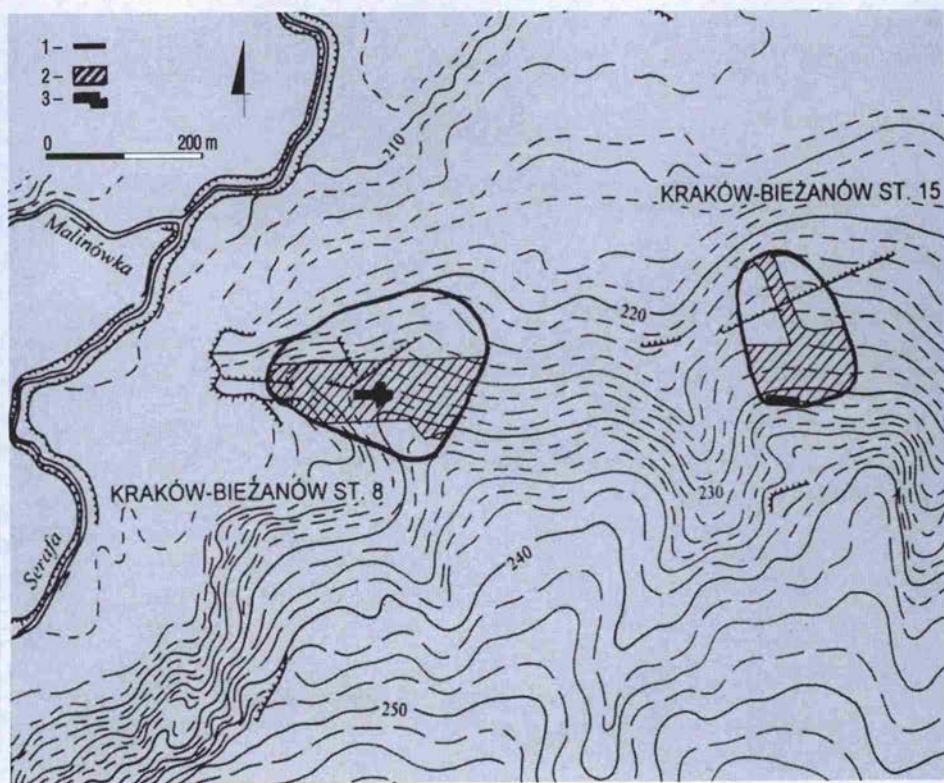

Ryc. 1. Lokalizacja stanowisk archeologicznych objętych badaniami wykopaliskowymi w 2000 r.

A-stanowiska archeologiczne: 1 - Kraków-Kosocice, st. 17; 2 - Kraków-Bieżanów, st. 8; 3 - Kraków-Bieżanów, st. 15; 4 - Zakrzowiec, st. 7, gm. Niepołomice; 5 - Podłęże, st. 17, gm. Niepołomice; 6 - Zakrzowiec, st. 6, gm. Niepołomice; 7 - Zagórze, st. 2, gm. Niepołomice; 8 - Brzezcie, st. 17, gm. Klaj; 9 - Targowisko, st. 16, gm. Klaj; 10 - Targowisko, st. 8, 9, 10, 11, 24, 26, gm. Klaj; 11 - Klaj, st. 34, gm. Klaj; 12 - Stanislawice, st. 9, gm. Klaj. Rys. Albert Zastawny

Omawiane stanowiska grupują się w pasie biegnącym poprzez Podgórze Bocheńskie, wzdłuż północnych obrzeży Pogórze Wielickiego, poczynając od wschodniego pogranicza Bramy Krakowskiej (Kraków-Kosocice, st. 17) aż po rzekę Rabę (ryc. 1). Obszar ten pokryty jest utworami pyłowymi, w tym przede wszystkim lessowymi. Jedyne na niektórych terenach pojawiają się utwory piaszczyste; takie podłoże widoczne jest na części obszarów stanowisk w Krakowie-Kosocicach, Krakowie-Bieżanowie, Zakrzowcu, Klaju i Stanislawicach.

Niemal połowa stanowisk usytuowana jest na wyższych partiach stoków i kulminacjach wyniesień górujących nad dolinami rzek: Malinówki (Kraków-Kosocice, st. 17), Serafy (Kraków-Bieżanów, st. 8 i 15 - por. ryc. 2), Drawniki i Podłężanki (Zagórze st. 2 i Brzezcie,

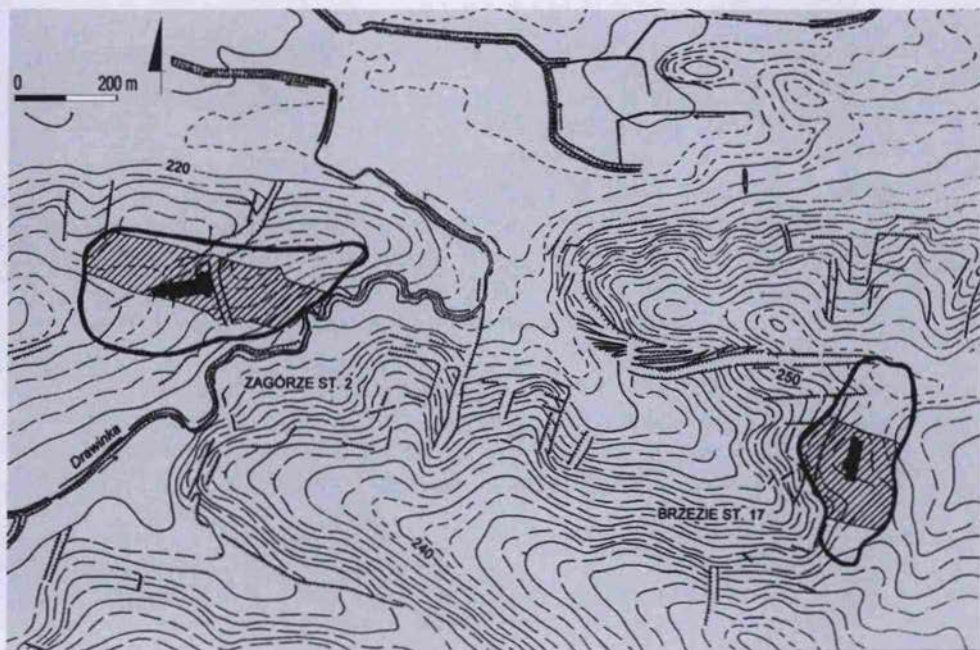

Ryc. 2.

Lokalizacja wykopów badawczych na stanowiskach 8 i 15 w Krakowie Bieżanowie: 1. - zasięg stanowiska; 2. - część stanowiska przewidywana do archeologicznych badań ratowniczych w związku z budową autostrady A-4; 3. - wykopy badawcze w 2000 r. (oznaczenia wspólne dla ryc. 2 - 6).

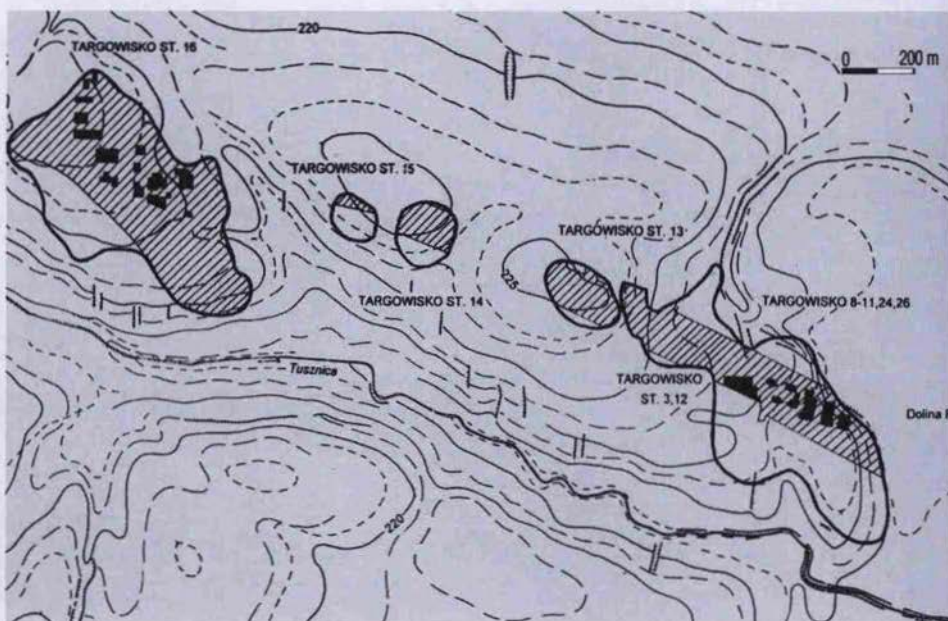
Rys. B. Grabowska, Albert Zastawny

st. 17 - por. ryc. 3) oraz Tuszniczy (Targowisko, st. 16 - por. ryc. 4). Jedyne kompleks stanowisk w Targowisku (st. 8-11, 24 i 26) usytuowany jest na terasie nadzalewowej Raby (ryc. 4). Pozostałe stanowiska obejmują cały obszar znacznie niższych, choć wyraźnie czytelnych wyniesień, usytuowanych nisko w dolinach rzecznych lub na ich obrzeżach (Zakrzowiec, st. 6 i 7, Podłęże, st. 17), a nawet w głębi doliny zalewowej (Kłaj, st. 34, Stanisławice, st. 9).

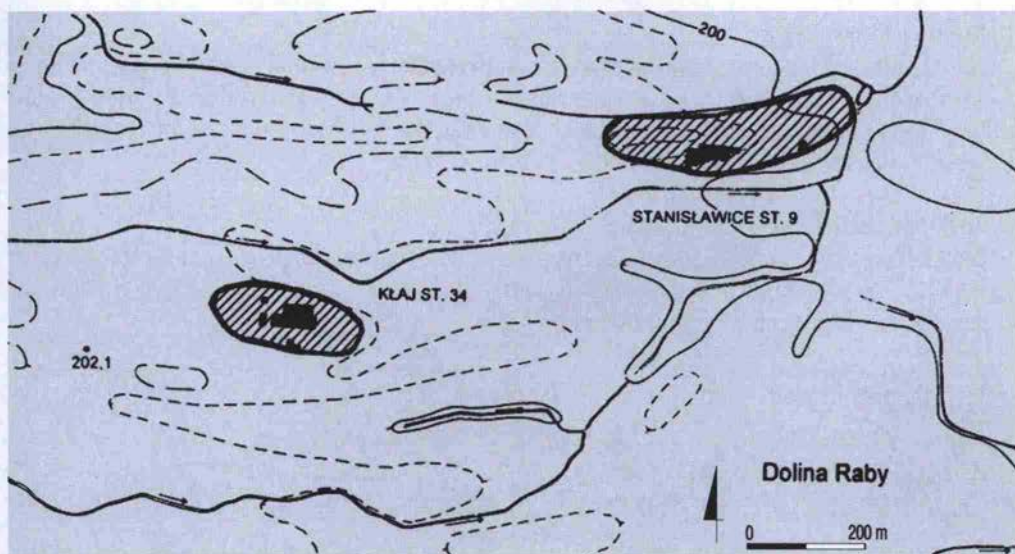

Ryc. 3.
Lokalizacja
wykopów
badawczych
na stanowiskach:
2 w Zagórzu,
gm. Niepołomice
i 17 w Brzeziu,
gm. Kłaj.
Rys.
B. Grabowska,
A. Zastawny

Ryc. 4.
Lokalizacja
wykopów
badawczych
na stanowisku
16
oraz w obrębie
kompleksu
stanowisk
8, 9, 10,
11, 24, 26
w Targowisku,
gm. Kłaj.
Rys.
B. Grabowska,
A. Zastawny

Dolina R

Ryc. 5. Lokalizacja wykopów badawczych na stanowiskach: 34 w Klaju, gm. Klaj oraz 9 w Stanisławicach, gm. Klaj. Rys. B. Grabowska, A. Zastawny

Na części stanowisk, niezmiernie intensywne procesy erozyjne negatywnie wpłynęły na wyniki prac. Uwaga ta odnosi się przede wszystkim do st. 17 w Krakowie-Kosocicach, 8 w Krakowie-Bieżanowie, 6 w Zakrzowcu, 34 w Klaju i 9 w Stanisławicach (ryc. 5), gdzie w wielu przypadkach zachowały się tylko denne partie jam lub budynków zagłębionych, a materiał zabytkowy występuje głównie w warstwie akumulacyjnej (np. na stanowisku w Zakrzowcu dość liczne zabytki z okresu rzymskiego znaleziono wyłącznie w tego typu warstwie).

Podczas stosunkowo krótkiej ubiegłorocznej kampanii wykopaliskowej (sierpień - październik) zakończono prace ratownicze łącznie na obszarze 231,9 ara. Stan zaawansowania prac wykopaliskowych jest jednak dość zróżnicowany na poszczególnych stanowiskach. Całkowicie przebadano jedynie stanowisko 17 w Krakowie-Kosocicach oraz stanowisko 34 w Klaju (tj. odkryte tam kilkunastotysięczne skupisko materiałów zabytkowych; nie można jednak wykluczyć, że na formie terenowej, na której zlokalizowane jest stanowisko, mogą znajdować się jeszcze analogiczne izolowane zespoły). W Krakowie-Bieżanowie i Podłężu prace nie wyszły poza etap wstępny – zapoczątkowano tam eksplorację na niewielkich kilku- lub kilkunastotarowych przestrzeniach, odkrywając pojedyncze obiekty. Na pozostałych stanowiskach przebadano partie terenu o powierzchni od kilkunastu do kilkudziesięciu arów.

Charakterystyka znalezisk na poszczególnych stanowiskach

W poniższym zestawieniu pominięto informacje o stanowiskach w Krakowie-Kosocicach, Brzeziu, Klaju i Stanisławicach omówionych szczegółowo w dalszej części sprawozdania.

Kraków-Bieżanów, st. 8

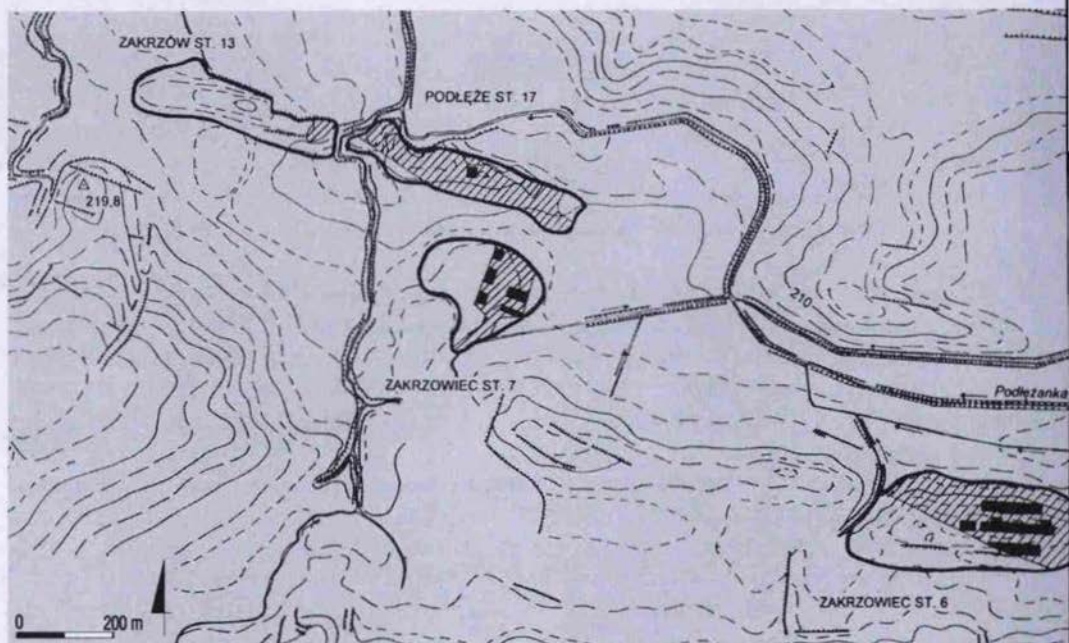
Wśród znalezisk, częściowo tylko pochodzących z sześciu uchwyconych obiektów, przeważają materiały związane z kulturą lużycką (III okres epoki brązu – okres halsztacki), w tym głównie ceramika tzw. solowska. Pozostałe zabytki to przede wszystkim ceramika z młodszego okresu rzymskiego (występująca wyłącznie w warstwie kulturowej) oraz niewielkie ilości artefaktów z okresu wczesnego eneolitu, młodszego okresu przedrzymskiego i wczesnego średniowiecza.

Kraków-Bieżanów, st. 15

Na odsłoniętych czterech arach uchwycono stropy czterech obiektów pradziejowych. Nieliczny materiał prahistoryczny (kilkadziesiąt fragmentów ceramiki i wyroby krzemienne z okresu neolitu, kultury lużyckiej i wczesnej epoki brązu) pochodzi wyłącznie z warstwy brunatnej ziemi o zróżnicowanej grubości, zalegającej na całym eksplorowanym obszarze.

Podłęże, st. 17 (ryc. 6)

Poza kilkoma jamami posłupowymi uchwycono jedynie fragment zagłębionego budynku kultury lużyckiej (V okres epoki brązu). Natomiast materiały znajdujące w warstwie kulturowej datowane są ponadto na okres neolitu i późny okres lateński.

Ryc. 6. Lokalizacja wykopów badawczych na stanowiskach: 17 w Podłężu, gm. Nlepołomice oraz 6 i 7 w Zakrzowcu, gm. Nlepołomice. Rys. B. Grabowska, A. Zastawny

Zakrzowiec, st. 7 (ryc. 6)

Większość spośród kilkudziesięciu odkrytych obiektów to trudne w interpretacji dolne partie zniszczonych jam z okresu neolitu, głównie jednak kultury lużyckiej z epoki brązu. Z tą też kulturą wiązać należy zapewne, z uwagi na kontekst, odsłonięte pozostałości naziemnego (lub płytko zagłębionego) budynku słupowego. Wśród ceramiki występują pojedyncze fragmenty ceramiki z młodszego okresu wpływów rzymskich.

Zakrzowiec, st. 6 (ryc. 6)

Całkowicie wyeksplorowano 46,65 ara odkrywając ponad 100 jam. Stanowisko jest silnie zniszczone przez głęboką orkę i wiążącą się z nią erozję. W większości przypadków miąższość zachowanych partii obiektów nie przekracza 20-30 cm. Dodatkowo znaczna część stanowiska uległa zniszczeniu wskutek przeprowadzenia w przeszłości przez jego obszar trzech gazociągów. W południowej części badanego obszaru zlokalizowano, leżącą na kilkunastu arach, warstwę kulturową (w dużej mierze

będącą efektem spływu materiału z górnych partii stanowiska). Dotychczas przebadane obiekty to w większości denne partie jam z okresu neolitu. Najistotniejszym natomiast odkryciem jest uchwycenie – jak dotąd na odcinku kilkunastu metrów – palisady, związanej najprawdopodobniej z osadą kultury malickiej. Wśród materiałów dominuje ceramika neolityczna (kultura ceramiki wstęgowej rytej, kultura malicka, grupa pleszowska kultury lendzielskiej, grupa wyciąsko-złotnicka kultury polgarskiej). Ponadto odnotować należy obecność zabytków związanych z wczesną epoką brązu i okresem wpływów rzymskich.

Zagórze, st. 2

Kalkowice wyeksplorowano 23,56 ara. Odkryto kilkadziesiąt jam gospodarczych oraz trzy domy słupowe – w tym jeden datowany na okres przedrzymski, a dwa na okres neolitu – oraz późnorzymski budynek zagłębiony (ewentualne wyróżnienie dalszych domów słupowych będzie zapewne możliwe po przeanalizowaniu odkrytych zespołów jam posłupowych). Na całym przebadanym obszarze stwierdzono występowanie zasobnej w materiał ceramiczny warstwy kulturowej o miąższości od 10 do 80 cm. Pozyskane materiały zabytkowe wykazują znaczne zróżnicowanie chronologiczne – jest to ceramika m. in. kultury ceramiki wstęgowej rytej, kultury malickiej, kultury mierzanowickiej, kultury lużyckiej oraz z czasów od późnego okresu lateńskiego po młodszy okres rzymski.

Targowisko, st. 16

Na blisko 60 arach przebadanej powierzchni odkryto kilkadziesiąt różnoczasowych jam. Zwrócić należy uwagę na nietypowe elementy konstrukcyjne ujawnione w jednej z nich. W jej dnie znajdowały się ślady czterech słupków ułożonych na planie kwadratu – prawdopodobnie związanych z konstrukcją podtrzymującą zadaszenie. Uchwycono także cztery budynki słupowe kultury ceramiki wstęgowej rytej. Planigrafia odkrytych obiektów wskazuje, iż stanowisko to obejmuje wielohektarową, wielofazową osadę tej kultury. Wśród zabytków dominują fragmenty ceramiki oraz wyroby krzemienne i z obsydianu związane z kulturą ceramiki wstęgowej rytej. Niemniej liczne są materiały kultury malickiej. Można wyróżnić także znaleziska charakterystyczne dla wczesnej epoki brązu. Ponadto odkryto tutaj pojedynczą jamę z zespołem ceramiki datowanej na IX w.

Targowisko, st. 8 – 11, 24, 26

Na obszarze ponad 50 arów odkryto ponad 100 jam, 8 palenisk, budynek słupowy oraz 74 groby ciałopalne kultury lużyckiej. Jamy, w większości o trapezowatym przekroju, datowane są na okres neolitu (głównie kultura malicka i grupa samborzecko-opatowska kultury lendzielskiej) i wczesną epokę brązu (kultura mierzanowicka). Paleniska wiązać należy zapewne z młodszym okresem rzymskim.

Wśród materiałów zabytkowych na uwagę zasługuje duża – licząca ponad trzydzieści egzemplarzy – grupa wyrobów z obsydianu. Dość znaczne ilości zabytków ceramicznych kultury ceramiki wstęgowej rytej znajdowane były wyłącznie w warstwie kulturowej, w zachodniej części badanego terenu. Tam też odkryto dwie jamy zawierające ceramikę wczesnośredniowieczną (druga połowa XII w. – pierwsza połowa XIII w.).

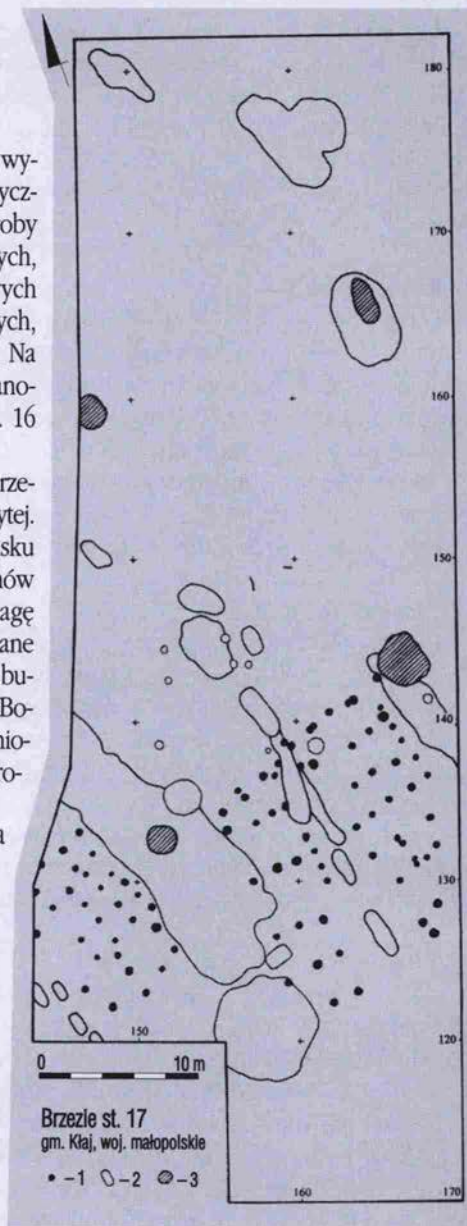
Z przedstawionych powyżej, w dużym skrócie, uwag o chronologii badanych stanowisk, jednoznacznie wynika, iż zgodnie z oczekiwaniami dominują wśród znalezisk materiały i obiekty neolityczne. Co więcej, niewątpliwie najcenniejszymi rezultatami przeprowadzonych w 2000 r. badań, jest odkrycie grupy trzech, wielohektarowych i zarazem wielofazowych osad z naziemnymi domostwami kultury ceramiki wstęgowej rytej (Brzezcie, st. 17, Targowisko, st. 16, Zagórze, st. 2) oraz stanowiska z materiałami osadowymi kultury ceramiki sznurowej (Kłaj, st. 34 – obozowisko).

Osadnictwo wczesnoneolityczne – kultura ceramiki wstęgowej¹

Wszystkie stanowiska, na których rozpoczęto prace wykopaliskowe, dostarczyły relikwów osadnictwa neolitycznego. Są nimi zarówno pojedyncze, luźno odkryte wyroby ceramiczne i kamienne (fragmenty naczyń glinianych, kamienne siekiery, ciosła, fragmenty kamieni żarnowych i płyt szlifierskich), jak i zespoły obiektów ziemnych, wchodzące w skład długotrwałe zasiedlanych osad. Na największe zgrupowania obiektów natrafiono na stanowiskach w Brzeziu, st. 17 (ryc. 1 i 3), Targowisku, st. 16 (ryc. 1 i 4) oraz Zakrzowcu, st. 6 (ryc. 1 i 5).

W zespołach znalezisk neolitycznych zdecydowanie przeważają ślady osadnictwa kultury ceramiki wstęgowej rytej. Na trzech stanowiskach – 17 w Brzeziu, 16 w Targowisku i 2 w Zagórze – odsłonięto pozostałości długich domów o konstrukcji słupowej tej kultury. Podkreślić należy wagę tych odkryć. Z terenu zachodniej części Małopolski znane były dotąd jedynie cztery osady reprezentujące ten typ budownictwa – Kraków-Olszanica (S. Milisauskas 1986), Bolechowice-Zielona (A. Breitenfellner, E. Rook 1991), Łonowa (P. Valde-Nowak 1997-1998) i Kraków-Górka Narodowa (A. Tyniec-Kępińska 1999).

Na stanowisku 17 w Brzeziu widoczna jest typowa dla osad kultury ceramiki wstęgowej rytej reguła przestrzennego układu zabudowy, o głównej osi przebiegającej na linii północ-południe (ryc. 7-8*). Zabudowę tworzą ślady trzech naziemnych długich domów o konstrukcji słupowej. Ich zarysom, widocznym w postaci pięciu rzędów dołów słupowych, towarzyszą jamy budowlane powstałe na skutek wybierania surowca do wylepienia ścian. Długie domy z Brzezia należą do budowli średnich rozmiarów – ok. 15-16 m długości oraz 3,5-6 m szerokości. Największe znane z Małopolski charakteryzowały się wymiarami 7 x 42 m. Przylegające do budynków jamy budowlane układają się wzdłuż dłuższych ścian konstrukcji słupowych. Jamy te wykazują dużą różnorodność pod względem kształtów (ryc. 7; 9). Przybierają formę wielkich, owalnych i okrągłych zagłębień o nierównych dnach, rozdzielających się na mniejsze objekty, jak i jam małych,

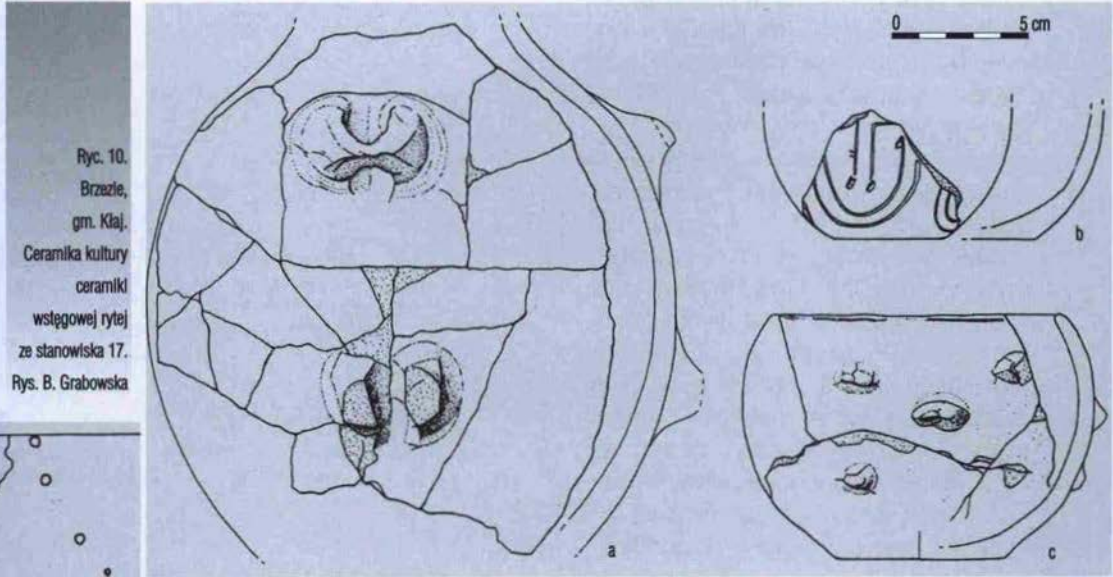

Ryc. 7. Brzezie, stanowisko 17, gm. Klaj. Plan fragmentów osiedli kultury ceramiki wstęgowej rytej (KCWR) oraz kultury malickiej (KM) odkrytych w 2000 roku: 1 - ślady słupów wyznaczające zarysy naziemnych domów KCWR; 2 - przydomowe jamy budowlane KCWR; 3 - objekty gospodarcze KM. Rys. A. Zastawny

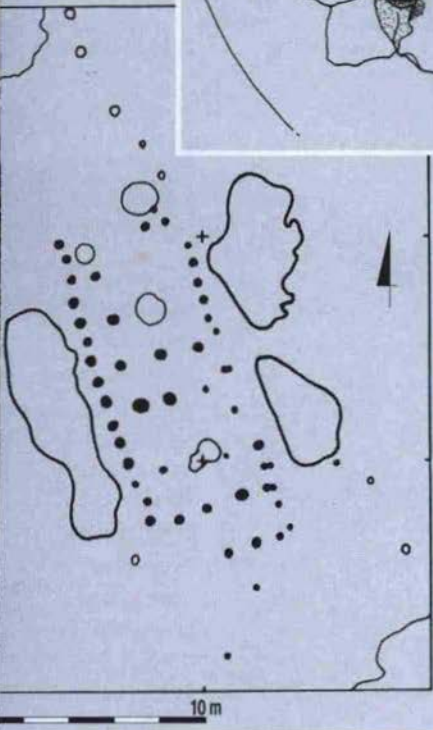
¹Opracowała mgr A. Czekał-Zastawny.

*Ryc. 8, 9, 11, 27A i B zamieszczone są na str. 371, 372 kolorowej wkładki

niemal prostokątnych, układających się na jednej linii. Wtórnie wykorzystywano je jako jamy śmietnikowe. Przy dnie odkrywane są często inne obiekty gospodarcze, jak np. paleniska. Są to zwykle obiekty zawierające stosunkowo największe ilości zabytków ruchomych pochodzących głównie z czasów użytkowania sąsiadujących z nimi naziemnych domów słupowych. Charakter i stylistyka wydobytych z ich wypełniak fragmentów naczyń wskazuje, iż czas funkcjonowania odkrytych do tej pory domostw

Ryc. 10.
Brzezie,
gm. Klaj.
Ceramika kultury
ceramiki
wstęgowej rytej
ze stanowiska 17.
Rys. B. Grabowska

Ryc. 12. Targowisko, stanowisko 16, gm. Klaj.
Plan pojedynczego gospodarstwa kultury ceramiki wstęgowej rytej - długi naziemny dom o konstrukcji słupowej wraz z przyległymi obiektami gospodarczymi. Rys. A. Zastawny

przypadł na środkową – nutową fazę rozwojową kultury ceramiki wstęgowej rytej (ryc. 10). Obszar stanowiska w Brzeziu zasiedlony został również w okresach późniejszych. Ślady intensywnego osadnictwa kultury malickiej, mierzanowickiej i lużyckiej często naruszają obiekty kultury ceramiki wstęgowej rytej, tworząc kompleksy obiektów zróżnicowanych chronologicznie i funkcjonalnie (ryc. 11).

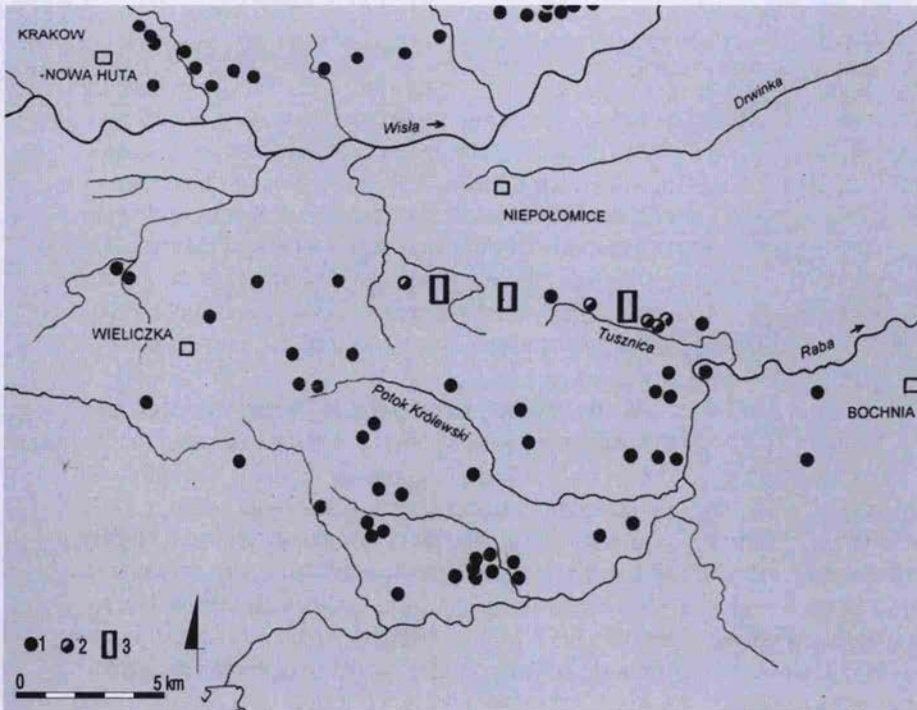
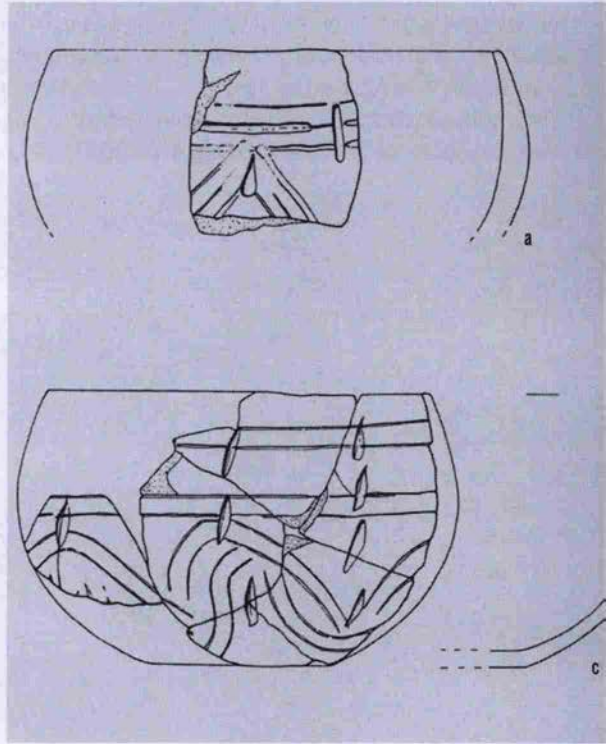
W 2000 roku rozpoczęto także eksplorację w obrębie dwu dalszych osad z domami słupowymi kultury ceramiki wstęgowej rytej – na stanowisku 16 w Targowisku oraz 2 w Zagórzcu.

W Targowisku na przebadanej dotąd przestrzeni natrafiono na pozostałości sześciu tego typu konstrukcji. Podobnie jak w Brzeziu, są to zespoły obiektów należących do poszczególnych gospodarstw – składa się na nie zarys domu w postaci pięciu rzędów dołów słupowych oraz biegnących wzdłuż jego dłuższych ścian jam budowlanych (ryc. 12). Oś budynków przebiega analogicznie jak w Brzeziu w kierunku NW-SE. Zabytkowy materiał ceramiczny odznacza się cechami ornamentacyjnymi typowymi dla trzeciej – żelazowskiej fazy rozwojowej kultury ceramiki wstęgowej

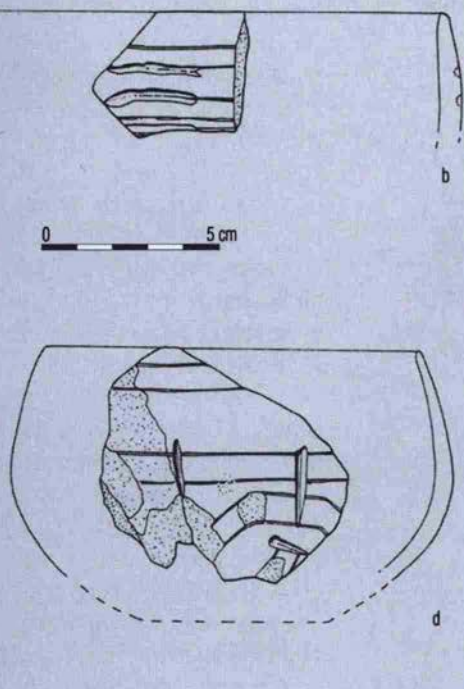
rytej (ryc. 13). Na tej podstawie stwierdzić można, że osiedle w Targowisku założone zostało nieco później, aniżeli osada w Brzeziu.

Na stanowisku 2 w Zagórze odkryto relikty prawdopodobnie kolejnych dwóch domów słupowych. Interpretacja układu słupów jest tu jednak utrudniona z uwagi na przykrywające je rozległe i głębokie nawarstwienia z młodszych okresów.

Odsłonięcie przestrzeni reliktowych na niespotykaną dotąd skalę wprowadziło ogrom nowych danych do znajomości osadnictwa kultury ceramiki wstęgowej rytej. Do tej pory uważano, iż zwarta strefa stałych osad z domami słupowymi charakterystyczna jest przede wszystkim dla lesowych obszarów lewobrzeża górnej Wisły (m.in. osada kultury ceramiki wstęgowej rytej w Krakowie-Olszanic). Prowadzone w 2000 roku prace terenowe ujawniły natomiast dużą koncentrację stanowisk tej kultury na terenie Podgórze Bocheńskiego

Ryc. 14.
Rozmieszczenie stanowisk kultury ceramiki wstęgowej rytej w regionie wielicko-bocheńskim oraz na podkrakowskim odcinku terasy Wisły: 1 - punkty osadnicze; 2 - stanowiska odkryte w związku z pracami ratowniczymi na trasie planowanej autostrady A-4; 3 - osady z długimi domami słupowymi badane wykopaliskowo w 2000 roku.
Rys. A. Zastawny

Ryc. 13. Targowisko, gm. Klaj. Ceramika kultury ceramiki wstęgowej rytej ze stanowiska 16. Rys. B. Grabowska

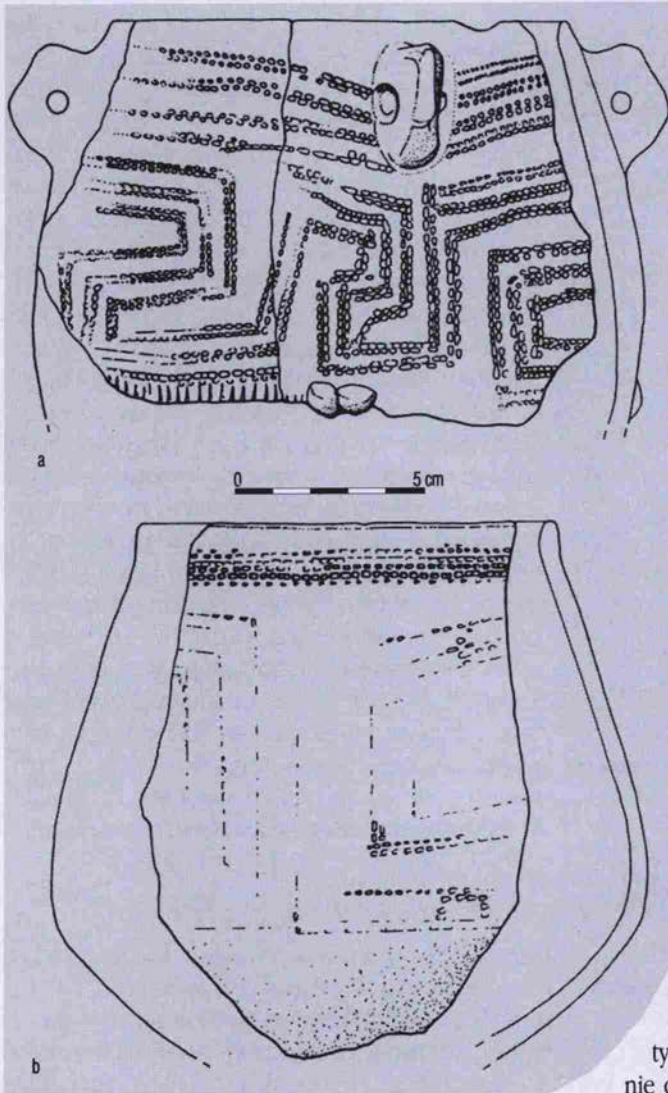
(Wysoczyzna Wielicko-Gdowska). Na odcinku o długości 9 km (Zagórze-Targowisko) natrafiono na 6 stanowisk ze śladami wczesnoneolitycznego osadnictwa, w tym na relikty trzech dużych osad z długimi domami słupowymi. Takie ich nagromadzenie porównywalne jest ze skupiskami przebadanymi nad dolnym Renem (J. Lüning, P. Stehli 1989), gdzie – jak sądzono do tej pory – odkryto największe w całym zasięgu kultury ceramiki wstęgowej rytej zagęszczenie tego typu osiedli. Stanowiska, na których rozpoczęto badania, wchodziły w skład jednego z dwóch największych zgrupowań punktów osadniczych kultury ceramiki wstęgowej rytej na prawobrzeżu górnej Wisły (ryc. 14), rozciągającego się na terenie międzyrzecza Raby i środkowego Dunajca (pomiędzy Krakowem a Tarnowem). Stanowiska te znane są głównie z badań powierzchniowych i charakteryzują się różnorodną wielkością (A. Czekaj-Zastawny 2000). Osiedla w Brzeziu, Targowisku i Zagórze jako jedyne w tym regionie – poza fragmentarycznie przebadanym stanowiskiem w Łoniewie – reprezentują osady z naziemnymi domami słupowymi omawianej kultury. Rozpoczęte na nich szerokoprzestrzenne prace wykopaliskowe wniosą zapewne szereg nowych informacji o wyglądzie osiedli pierwszych rolników, architekturze najstarszych stałych domostw naziemnych, gospodarce oraz kulturze duchowej ich mieszkańców.

Materiały kultury malickiej i młodszych kultur naddunajskich²

Ślady osadnictwa naddunajskich kultur postlinearnych, w tym przede wszystkim kultury malickiej, należą do najintensywniejszych na stanowiskach 6 w Zakrzowcu, 2 w Zagórze, 17 w Brzeziu, 16 w Targowisku oraz w obrębie kompleksu stanowisk 8-11, 24 i 26 w Targowisku. Szczególnie ważne są odkrycia reliktyw osadnictwa kultury malickiej (na wszystkich wymienionych wyżej stanowiskach) oraz tradycyjnie związane ze strefą solonością osadnictwa grupy pleszowskiej kultury lendzielskiej (Zakrzowiec, st. 6).

W licznych materiale kultury malickiej wyróżnić można ceramikę "delikatną" zdobioną ornamentem nakłuwanym (ryc. 15 a, b; 16 a, b) oraz ceramikę "grubej roboty" zdobioną różnymi technikami plastycznymi, odciskami palców i paznokci oraz naciniem (ryc. 16 c; 17 a-e). Wśród ceramiki "delikatnej" na uwagę zasługuje pucharek gruszkowaty z Brzezia, st. 17 (ryc. 15 a). Łączy on cechy naczyń kultury malickiej – poprzez zastosowanie karbowania załomu brzuśca oraz dodatkowo jego podkreślenia przez umieszczenie na nim podwójnych guzków (J. Kamińska 1973, s. 78; S. Kadrow 1996, s. 65) oraz grupy samborzecko-opatowskiej – w sposobie zdobnictwa nakłuwanego. Zarysowany na nim techniką nakłuwania poziomy meander prostokątny tradycyjnie łączony był z tą właśnie jednostką kulturową (M. Kaczanowska 1990, s. 74; 1996, s. 23). Cechą unikatową są natomiast dwa

² Opracował doc. dr hab. S. Kadrow

Ryc. 15. Ceramika kultury malickiej ze stanowiska 17 w Brzeźlu, gm. Klaj
(a) i stanowiska 11 w Targowisku, gm. Klaj (b). Rys. B. Grabowska

a, c; por. J. Kamińska 1973, s. 83-96). Za cechę samborzecko-opatowską uznać można charakterystyczne "wydęcie" szyjki (ryc. 16 c). Jest ona jednak obecna także w najstarszych zespołach kultury malickiej (S. Kadrow 1990).

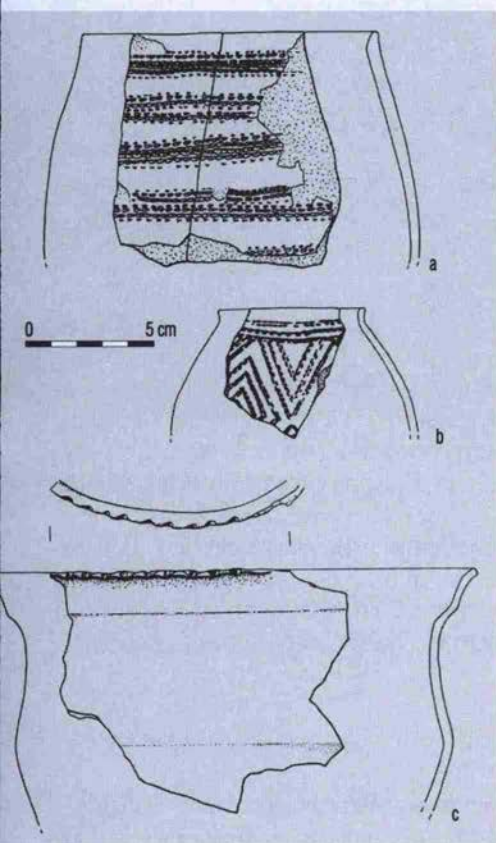
"Malicki" rys opisywanej ceramiki ujawnia się zdecydowanie na płaszczyźnie jej technologicznej charakterystyki. Gлина używana do wyrobu ceramiki "delikatnej" pozbawiona jest domieszki schudzącej. Nie zaobserwowano w niej tak charakterystycznej dla grupy samborzecko-opatowskiej domieszki tłuczni krzemienno (M. Kaczanowska 1996, s. 17, 23). Również powszechnie stwierdzane w materiale z omawianych tu stanowisk angobowanie powierzchni zewnętrznych ceramiki delikatnej należy do typowych zabiegów technologicznych w ramach kultury malickiej (M. Kaczanowska 1996, s. 23).

uszka umieszczone tuż pod krawędzią wylewu. W zakresie zdobnictwa cechy samborzecko-opatowskie, w postaci nakłuwanego meandra, wykazuje także pucharek gruszkowaty z Targowiska, st. 11 (ryc. 15 b), aczkolwiek i w tym przypadku lekko na zewnątrz wywinięta krawędź wylewu blisko nawiązuje do tradycji malickich (J. Kamińska 1973, s. 78; M. Kaczanowska 1990, s. 20). Kolejnym przykładem łączącym cechy obu omawianych jednostek kulturowych jest inne naczynie z Targowiska, st. 11 (ryc. 16 b). Typowa dla kultury malickiej forma pucharka gruszkowatego zdobiona jest nakłuwanymi motywami "malickimi" (trójkąty) oraz "samborzecko-opatowskimi" (meander lub jego pochodną). Także nakłuwane zdobnictwo pasmowe, obecne na pucharu z Targowiska, st. 11 (ryc. 16 a) występuje w obu interesujących nas ugrupowaniach kulturowych (M. Kaczanowska 1996, s. 23).

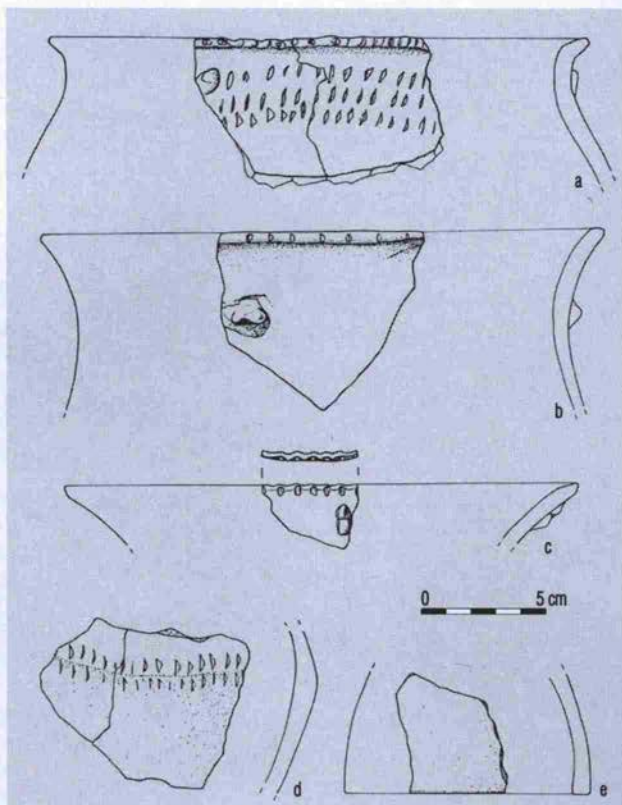
W tzw. ceramice "grubej roboty" przeważają jednak zdecydowanie cechy kultury malickiej z tak typowym dla niej bogactwem ornamentyki

plastycznej (ryc. 17 b-c) i nacinanej (ryc. 17 a, d), z karbowaniem krawędzi wylewów włącznie (ryc. 17

Podsumowując powyższe uwagi należy stwierdzić, że cechy kultury malickiej stwierdzone w omawianym materiale (technologia, formy naczyń i znaczna część motywów zdobniczych) zdecydowanie dominują nad cechami grupy sambrzecko-opatowskiej. Nie stwierdzono w nim żadnych cech o niewątpliwie lendzielskim charakterze. Jest to kolejna grupa zabytków, która stanowi przyczynek do nowego spojrzenia na genezę ugrupowań postlinearnych w Małopolsce i ich nową pozycję w taksonomii wczesnego neolitu (J. K. Kozłowski 1996). Wiele zespołów zaliczanych do grupy sambrzecko-opatowskiej należy raczej łączyć z wczesną

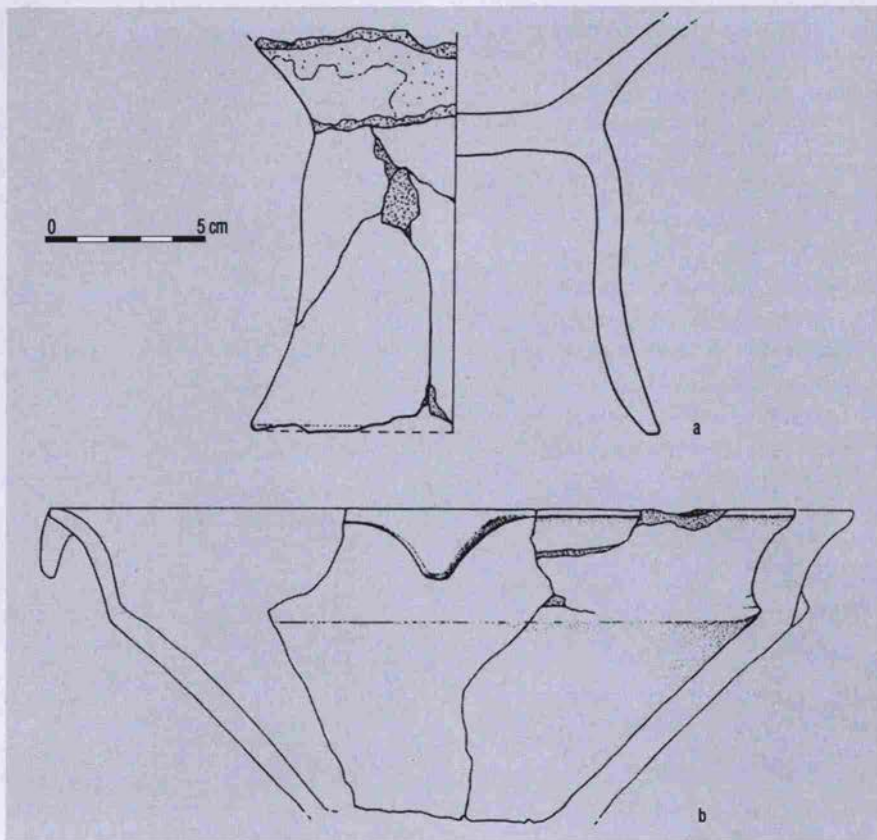

Ryc. 16. Ceramika kultury malickiej ze stanowiska 11 w Targowisku, gm. Kłaj (a, b) i stanowiska 10 w Targowisku, gm. Kłaj, woj. małopolskie (c). Rys. B. Grabowska

Ryc. 17. Ceramika kultury malickiej ze stanowiska 17 w Brzeziu, gm. Kłaj (a, b, d, e) i stanowiska 11 w Targowisku, gm. Kłaj (c). Rys. B. Grabowska

fazą kultury malickiej. Do miana należących do grupy sambrzecko-opatowskiej kultury lendzielskiej mogą natomiast pretendować tylko te zespoły, w których obecne są zakarpacie elementy tej ostatniej w postaci np. zdobnictwa malowanego oraz niektórych form naczyń. Na prawym brzegu Wisły, na krawędzi Pogórzy, dominują ślady osadnictwa nie mające nic wspólnego z tradycją wczesnolendzielską. Wskazują na to także wyniki znacznie wcześniejszych badań (A. Kulczycka-Leciejewiczowa 1973, s. 51). Można je sklasyfikować w obrębie dwóch horyzontów czasowych w ramach kultury malickiej: wczesnego – z tzw. elementami sambrzecko-opatowskimi będącymi w istocie echem oddziaływań czeskiego wariantu kultury ceramiki wstęgowej kłutej z fazy III i IVa oraz klasycznego horyzontu kultury malickiej – z elementami fazy IVb kultury ceramiki wstęgowej kłutej (por. S. Kadrow 1996, s. 64-65).

Ryc. 18.
Zakrzowiec,
gm. Niepołomice.
Ceramika
grupy pleszowskiej
kultury
lendielskiej
ze stanowiska 6.
Rys. B. Grabowska

Podkreślany często w literaturze związek osadnictwa grupy pleszowskiej kultury lendzielskiej z solonośnymi terenami Pogórza Wielickiego (A. Kulczycka-Leciejewiczowa 1979, s. 111-114) znalazł dalsze potwierdzenie w wynikach omawianych tu badań. Przykładów tego typu zabytków dostarczyły badania m.in. na stanowisku 6 w Zakrzowcu. Pozyskano tam tak typowe dla młodszych faz kultury lendzielskiej w Małopolsce naczynia na pustej nóżce (ryc. 18 a) oraz wielkie szerokootworowe misy dwudzielne z ostro zaznaczonym załomem brzuśca, podkreślonym plastycznymi guzkami. Dodatkowo z krawędzi wylewu zwisają języczkowate zgrubienia (ryc. 18 b).

W uzupełnieniu powyższych uwag dodać należy, że na wielu z omawianych tu stanowisk odkryto mniej liczne na razie, ale bardziej zagadkowe ślady osadnictwa wczesnoeolitycznego, związanego z oddziaływaniami kręgu polgarskiego.

Materiały kultury ceramiki sznurowej³

Znaleziska związane z kulturą ceramiki sznurowej stwierdzono tylko na dwóch stanowiskach – 34 w Kłaju i 9 w Stanisławicach. Odkrycia na pierwszym z nich mają unikatowy charakter – odsłonięto tam pozostałości obozowiska kultury ceramiki sznurowej. Schyłkowoneolityczna, pasterska ludność tej kultury nie zakładała z reguły stałych osad, a jedynie małe, krótkotrwałe obozowiska, dlatego też

³Opracowali: mgr mgr P. Jarosz i I. Mianowska

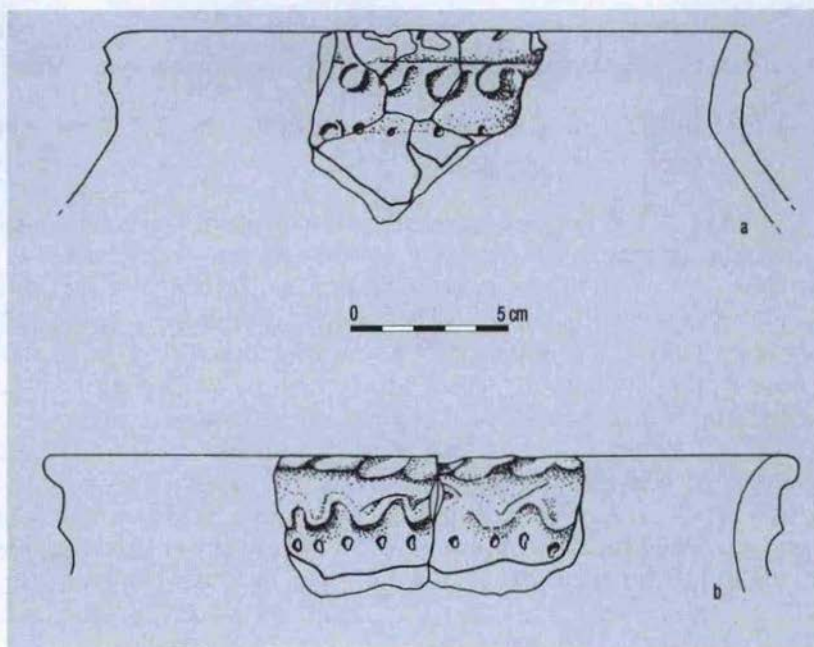
bardzo rzadko udaje się je zlokalizować. Stanowisko 34 w Kłaju jest drugim, po Side, rej. Raliwka na Ukrainie, przebadanym wykopaliskowo punktem osadniczym datowanym na starszą fazę kultury ceramiki sznurowej w południowo-wschodniej części jej olbrzymiego zasięgu.

Odkryte obozowisko leży na lekkim wyniesieniu na terenie doliny zalewowej Raby (ryc. 5). W trakcie prac wykopaliskowych przebadano łącznie powierzchnię około 30 arów, odkrywając na tym terenie jeden obiekt pradziejowy (palenisko – ob. 7) oraz około 400 wyrobów krzemianych i fragmentów naczyń (w tym 8 fragmentów brzegów). Materiał zabytkowy skupiał się na niewielkiej przestrzeni (ok. 7 arów), w obrębie warstwy o miąższości 10-15 cm.

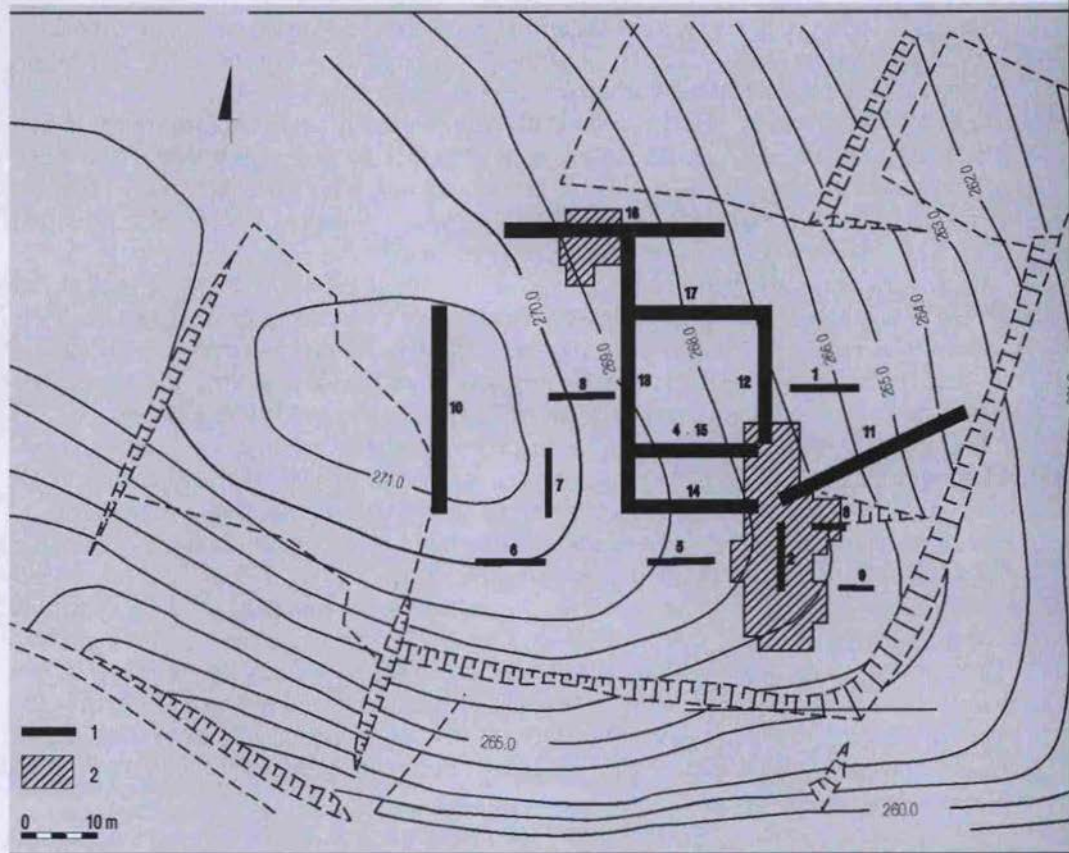
Stopień rozdrobnienia materiału ceramicznego nie pozwala na jego pełną analizę chronologiczno-kulturową. Niewątpliwie jednak część zabytków wiązać należy z wczesną epoką brązu, a nawet z jeszcze późniejszym okresem. Niemniej około 200 artefaktów wykazuje cechy charakterystyczne dla kultury ceramiki sznurowej. Do takich należą np. fragmenty garnków z karbowanymi krawędziami wylewów i krótką, wydrębnioną szyjką, ozdobioną w połowie jej wysokości listwą plastyczną (ryc. 19).

Analogie do tego typu materiałów można znaleźć wśród ceramiki z osad kultury ceramiki sznurowej, znanych z innych obszarów Europy. Naczynia, z analogicznie jak w Kłaju "karbowaną" krawędzią wylewu i najczęściej z listwowatym, niekiedy również karbowanym zgrubieniem umieszczonym nieco niżej, występują powszechnie na osadach ze starszej fazy kultury ceramiki sznurowej w Szwajcarii (J. Wininger 1993, s. 43, ryc. 18: 10; B. Hardmeyer 1992, s. 181-183, ryc. 1-2), w środkowych i północnych Niemczech (J. Jakobs 1992, s. 252, ryc. 3), a także w strefie karpackiej – w Side, rej. Raliwka (J. Machnik, E. Sosnowska, W. Cyhyłyk 1997, s. 13, ryc. 9: f).

Jest niewykluczone, że obozowisko kultury ceramiki sznurowej w Kłaju nie jest odosobnionym znaleziskiem tego typu w dolinie Raby. Nadzieję taką stwarza odkrycie dwóch krzemianych siekier tej kultury na badanym obecnie st. 9 w Stanisławicach, zlokalizowanym na analogicznie ukształtowanej i usytuowanej formie terenowej, zaledwie kilkaset metrów na północny-wschód od stanowiska 34 w Kłaju (ryc. 5).

Ryc. 19.
Kłaj, gm. Kłaj
Ceramika kultury
ceramiki sznurowej
ze stanowiska 34.
Rys. P. Jarosz

Ryc. 20. Kraków-Kosocice. Lokalizacja wykopów badawczych na stanowisku 17: 1 - wykopy sondażowe; 2 - wykopy szerokoprzestrzenne. Rys. E. Pohorska-Kleja

Późnoneolityczne materiały krzemienne ze stanowiska 17 w Krakowie-Kosocicach⁴

Stanowisko 17 w Krakowie-Kosocicach położone jest na wschodnim stoku grzbietu, łagodnie opadającym do podmokłego dna doliny Malinówki. Obejmuje ono obszar słabo zarysowującego się wypłaszczenia, ok. 25-30 m powyżej dna doliny tj. 266-270 m n. p. m. (ryc. 20).

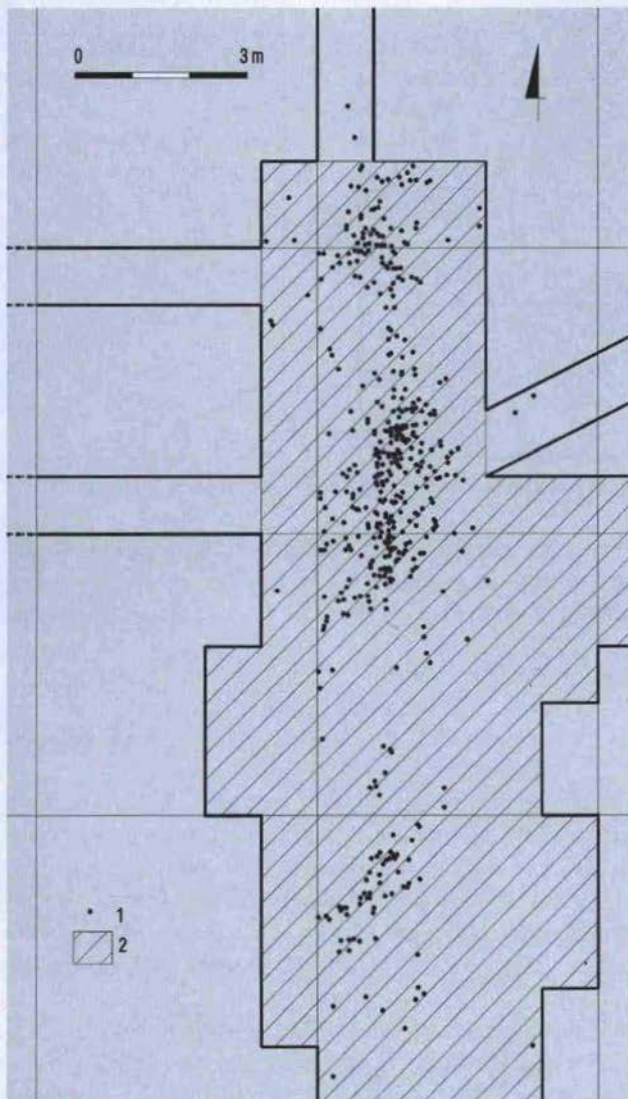
Pierwsze materiały zabytkowe odkryto podczas mechanicznego usuwania humusu w związku z pracami budowlanymi. Znalaziono wówczas kilkadziesiąt wyrobów krzemianych na obszarze około 40 arów. Wykonane następnie sondáže (nr 1-10) o łącznej powierzchni 90 m² dostarczyły kolejnych zabytków krzemianych oraz pojedynczych fragmentów ceramiki.

Wyroby krzemienne stanowiły, jak się wtedy wydawało, mieszaninę chronologiczno-kulturową pojedynczych odłupków typu lewalskiego z wyrobami krzemianymi wczesno-górnopaleolitycznymi (do których zaliczono m. in. obłupień, łuszczeń, niektóre wiórowce, a szczególnie te pokryte grubą patyną), a także z artefaktami neolitycznymi. Zwracał uwagę stan zachowania większości wyrobów – na kilku okazach występowała gruba, biała patyna, na innych niezwykle intensywne wyświecenie

⁴Opracowali: mgr B. Drobniwicz oraz prof. dr hab. J. K. Kozłowski.

powierzchni i oglądanie krawędzi – sugerujący ich górnopaleolityczną chronologię, podczas gdy młodsze typologicznie wyroby, np. fragment jednopiętowego rdzenia do wiórów, tych cech nie posiadały.

Dalsze badania prowadzono w dwóch strefach koncentracji materiałów (wykopy 2 i 16) sprawdzając ich otoczenie za pomocą kolejnych pięciu sondaży. Eksploracja była prowadzona w obrębie kwadratów o powierzchni 1 m², 10-centymetrowymi warstwami mechanicznymi i niwelacją każdego artefaktu. Łącznie przebadano 8,62 ara t. j. całość obszaru, na którym zachowała się warstwa zawierająca zabytki (ryc. 20). W sumie znaleziono na całym stanowisku siedemset kilkadziesiąt artefaktów krzemienianych, kilkanaście fragmentów ceramiki nowożytniej i zaledwie jeden drobny fragment wylewu naczynia prehistorycznego, najpewniej z neolitu.

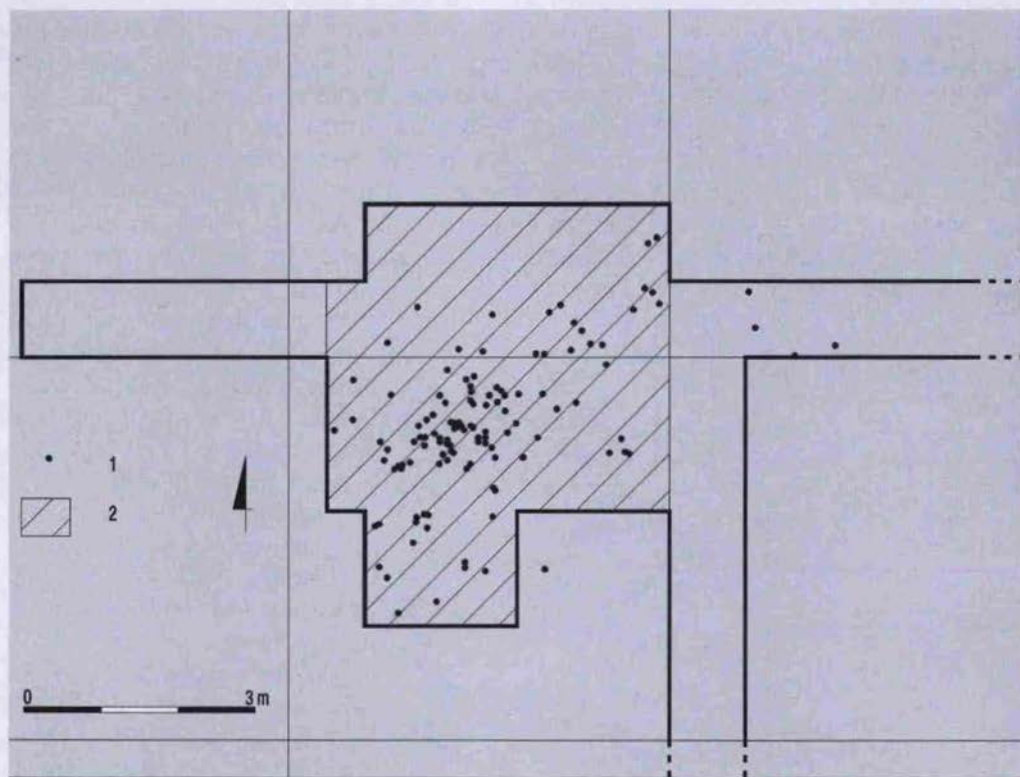

Ryc. 21. Kraków-Kosocice, stanowisko 17. Planigrafia wyrobów krzemienianych - wykop 2:

1 - zabytki krzemienne; 2 - obszar wykopu 2. Rys. E. Pohorska-Kleja

W celu rozpoznania stratygrafii stanowiska, mając szczególnie na uwadze wyróżnione materiały paleolityczne, założono wzdłuż stoku sondaż 11 (o wym. 30 x 2 m), prowadząc w nim eksplorację do głębokości 1,5-1,8 m tj. znacznie poniżej poziomu zalegania warstwy zawierającej zabytki krzemienne. Pozwoliło to dr T. Kallickiemu na stwierdzenie, iż podłoże stanowią piaski z okresu zlodowacenia południowopolskiego, które zostały następnie przykryte piaskami holocenijskimi tworzącymi pokrywę zapewne pochodzenia eolicznego. Ich genezę rozstrzygnie dopiero szczegółowa analiza pobranych prób – składu granulometrycznego piasku, obtoczenia ziaren oraz zmatowienia powierzchni ziaren. W tej właśnie warstwie znaleziono większość materiałów krzemienianych.

W wykopie 2 zabytki krzemienne, tworzące trzy czytelne koncentracje, występowały w wąskim (2-4 m szerokości) 30-metrowej długości pasie, ciągnącym się w poprzek stoku (ryc. 21). Wyroby te (m. in. obłupnie, rdzenie, debitaż, wiórowce, drapacze, łuszczenie itp.) występowały tu do głębokości 60 cm od poziomu odkrycia, w warstwie piasków holocenijskich, wypełniających siodłowe zagłębienie usytuowane na słabo zaznaczonym wyplaszczeniu stoku. Zagłębienie to było miejscem akumulacji zarówno piasku, jak i zapewne artefaktów.

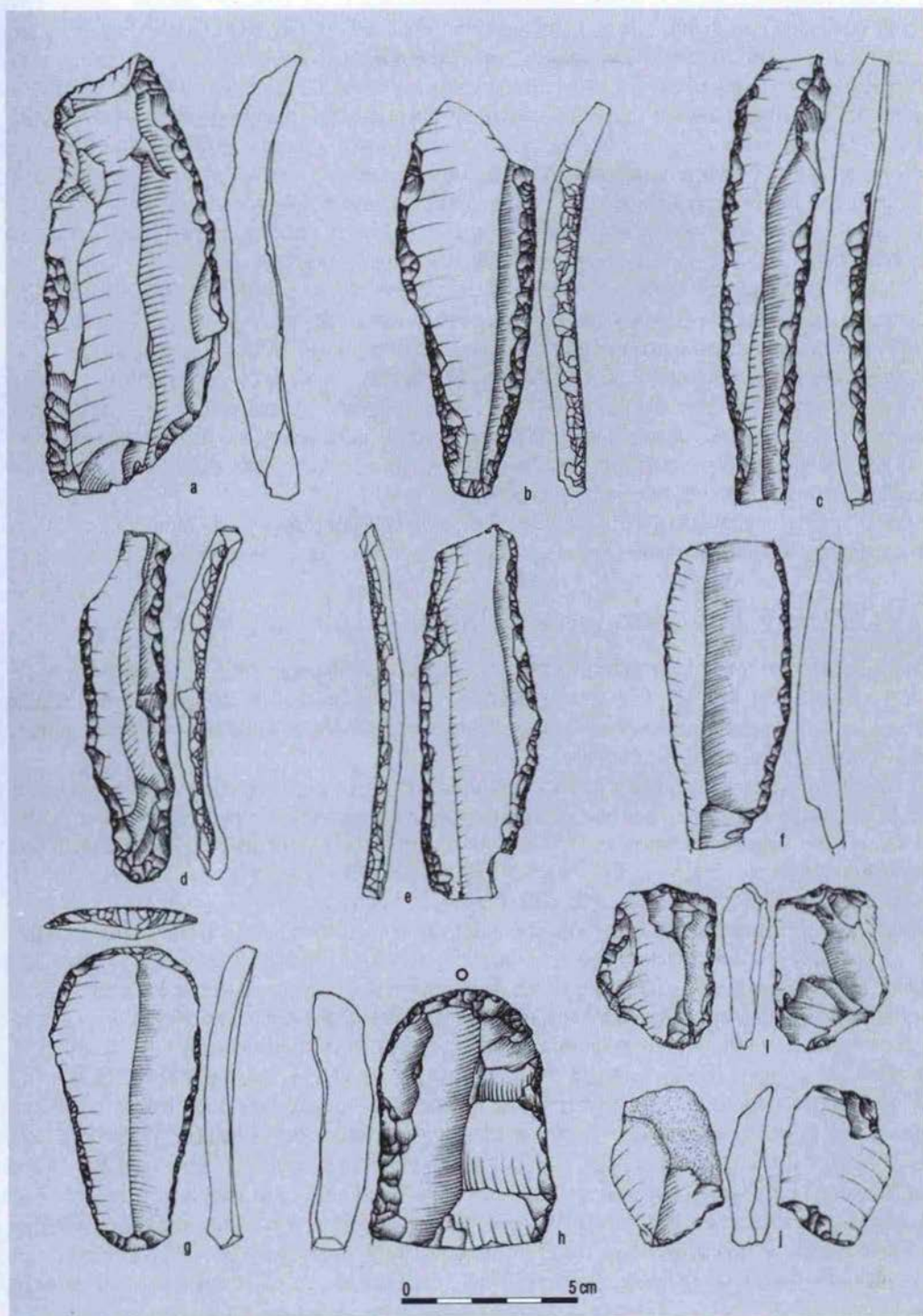
Ryc. 22. Kraków-Kosocice, stanowisko 17. Planigrafia wyrobów krzemiennych - wykop 16: 1 - zabytki krzemienne; 2 - obszar wykopu 16. Rys. E. Pohorska-Kleja

Natomiast w wykopie 16 odkryto koncentrację złożoną z ponad 100 artefaktów krzemiennych, jak się wydaje na złożu pierwotnym. Obecność tłuczka, obłupni rdzeni i odłupków korowych może świadczyć, że była to niewielka pracownia obróbki krzemienia (ryc. 22). Pozostałe sondáže dostarczyły jedynie nielicznych wyrobów krzemiennych.

Ogółem z badanej powierzchni pochodzi kilkadziesiąt obłupni i rdzeni oraz sto kilkadziesiąt narzędzi, głównie wykonanych na wiórach. Wśród narzędzi licznie występują wiórowce (ryc. 23 a-f), a ponadto m.in. drapacze (ryc. 23 g, h), rylce, łuszczenie (ryc. 23 i, j) i pojedynczy masywny zdwojony półtłczak.

Obok narzędzi wykonywanych niezwykle starannie na dużych, smukłych wiórach, uzyskiwanych z przygotowanych rdzeni pryzmatycznych z krzemienia jurajskiego czy rzadziej krzemienia kredowego bardzo dobrej jakości, znajdowane są obłupnie, rdzenie, odłupki częściowo korowe, nieregularne odłupki i wióry bez kory uzyskiwane z rdzeni niewymiarowych, wykonane także z krzemienia jurajskiego, ale znacznie gorszej jakości. Wskazuje to na dwie różne sekwencje eksploatacji rdzeni, występujące prawdopodobnie w obrębie homogenicznego zespołu. Pośród pozyskanych artefaktów wysoki udział wykazują narzędzia.

Mimo podjętych prób przesiewania sedymentów nie znaleziono wśród zabytków łusek krzemiennych. Powierzchnie i krawędzie znakomitej większości artefaktów są bardzo mocno ogładzone, błyszczące, zdarzają się też pokryte grubą, białą patyną. Stan zachowania silnie zeolizowanych artefaktów wskazuje na rolę procesów eolicznych zachodzących na powierzchni, na której one zalegały. Mogło to prowadzić do całkowitego zniszczenia łusek krzemiennych, a także ceramiki.

Ryc. 23. Kraków-Kosocice, stanowisko 17. Wyroby krzemienne: a-f - włórowce; g, h - drapacze; i, j - łuszcznie. Rys. K. Łach

Przeprowadzona wstępna analiza morfologiczno-techniczna i stylistyczna całości materiałów krzemianych nie potwierdza jego pierwotnej oceny chronologicznej. Przeważają artefakty późnoneolityczne (wcześniej uznane za wyroby wczesnogórnopaleolityczne). Półsurowiec z rdzeni jednopiętowych, rzadziej dwupiętowych z zaprawą uzyskiwany był przy użyciu miękkiego tłuczka lub pośrednika. Do późnego neolitu można zaliczyć liczne wiórowce z towarzyszącymi im drapaczami, łuszczniakami, rylcami i in. o powierzchniach mocno zeolizowanych, a także pokrytych grubą patyną. Taki efekt procesu eolicznego nie był dotąd znany w odniesieniu do materiałów późnoneolitycznych, dlatego początkowo próbowano je zaliczyć do górnego paleolitu. Jedynie nieliczne artefakty, znajdujące na powierzchni, mogą być śladem osadnictwa środkowopaleolitycznego.

Inwentarz krzemiany podjęty w wykopie 2 (trzy skupiska – na złożu wtórnym?) oraz 16 (jedno skupisko – pracownia?) jest pozostałością bogatego późnoneolitycznego zespołu o charakterze osadowym, najprawdopodobniej związanego z kulturą ceramiki sznurowej. Wskazują na to analogie, szczególnie widoczne w pokroju półsurowca oraz wśród drapaczy i wiórowców spotykanych w materiałach z grobów kultury ceramiki sznurowej. Ponieważ krzemienne wyposażenie grobów sznurowych w Polsce jest stosunkowo ubogie, a narzędzia występujące w grobach mają charakter szczątkowy, trudno jest ustalić konkretne miejsce materiałów ze stanowiska 17 w Krakowie-Kosocicach w rozwoju kultury ceramiki sznurowej na terenie Małopolski.

Nie można jednak wykluczyć, że część wyrobów związana jest jednak z kulturami środkowoneolitycznymi, np. schyłkową fazą kręgu polgarskiego lub kulturą ceramiki promienistej.

Materiały z wczesnej epoki brązu – kultura mierzanowicka⁵

Ślady osadnictwa kultury mierzanowickiej z wczesnego okresu epoki brązu rejestrowane są w postaci znalezisk pojedynczych fragmentów ceramiki na wielu z przebadanych stanowisk. Na jednym z nich, tzn. na stanowisku 10 w Targowisku, odkryto natomiast bogaty zbiór ceramiki reprezentujący fazę klasyczną i późną omawianej kultury.

Materiał zabytkowy fazy klasycznej wydobyty został z jamy o charakterze osadowym (obiekt nr 64). Są to stosunkowo nieliczne, choć bardzo charakterystyczne fragmenty tzw. ceramiki guzowej, pozbawionej jakiegokolwiek zdobnictwa. Pochodzą one z garnków o baniastych brzuścach i stosunkowo niskich tulipanowato wychylonych na zewnątrz wylewach, które zwieńczone są zaokrąglonymi krawędziami. W połowie wysokości szyjki umieszczone są plastyczne guzy, które spełniać mogły funkcje uchwytów. Ścianki naczyń o grubości 7-9 mm mają nieregularne, zwykle dwubarwne, gruzelkowate przełomy. Powierzchnie zewnętrzne są szorstkie i nierówne. Wypał naczyń określić można jako słaby. Na liczną domieszkę schudzącą składa się głównie grubo tłuczony kamień koloru szarego i białego. Zarysowana powyżej charakterystyka formalna i technologiczna ceramiki z obiektu nr 64 pozwala na łączenie jej ze środkowym odcinkiem fazy klasycznej kultury mierzanowickiej (S. Kadrow 1991, s. 47-48), datowanym na okres między 1950 a 1800 BC (S. Kadrow, J. Machnik 1997, s. 72-74).

Stylistyczny i formalny charakter znacznie bogatszego zbioru ceramiki z obiektu nr 10 jednoznacznie pozwala go sklasyfikować w ramach grupy giebułtowskiej (S. Kadrow, J. Machnik 1997, s. 114-116) i datować go na schyłek fazy późnej czyli na okres między 1750 a 1600 BC. Wśród zachowanych form wyróżniają się klasyczne garnki (ryc. 24 a-c), naczynia wazowate (ryc. 25 b) oraz kubki (ryc. 25 a). Garnki zdobione są zwykle na przejściu szyjki w górne partie brzuśca poziomym rzędem odcisków trójkątnego (ryc. 24 a) lub rombówatego stempełka (ryc. 24 c). Ornament ten uzupełniony jest często niewielkimi plastycznymi guzkami (ryc. 24 c), rozmieszczonymi w ciągu

⁵Opracował doc. dr hab. S. Kadrow.

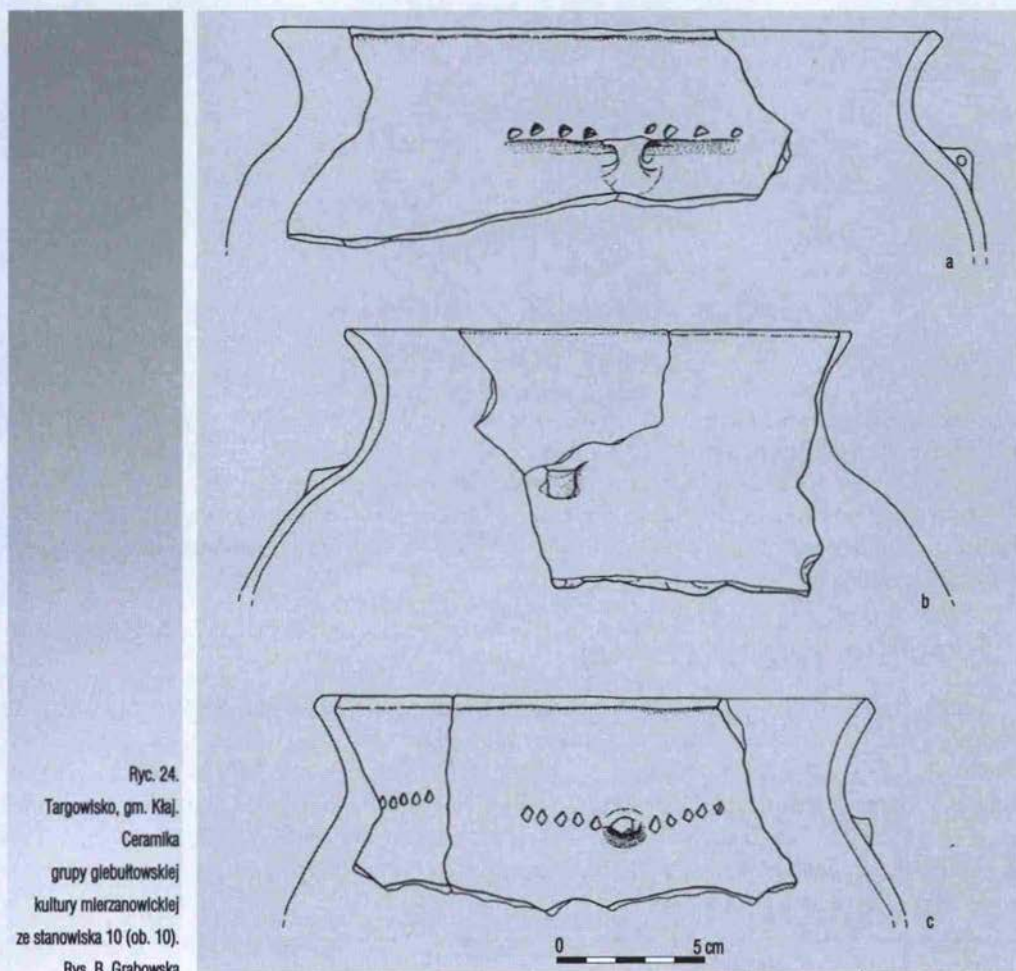
wspomnianych odcisków. Wspólną cechą naczyń grupy giebułtowskiej to płasko uformowane krawędzie wylewów. W większości przypadków brzośce garnków zdobione są odciskami tekstylnymi.

Technologia wyrobu naczyń cechuje się dobrym przygotowaniem i wymieszaniem masy ceramicznej, schudzonej średnią ilością domieszki drobnego tłuczni kamiennego i piasku.

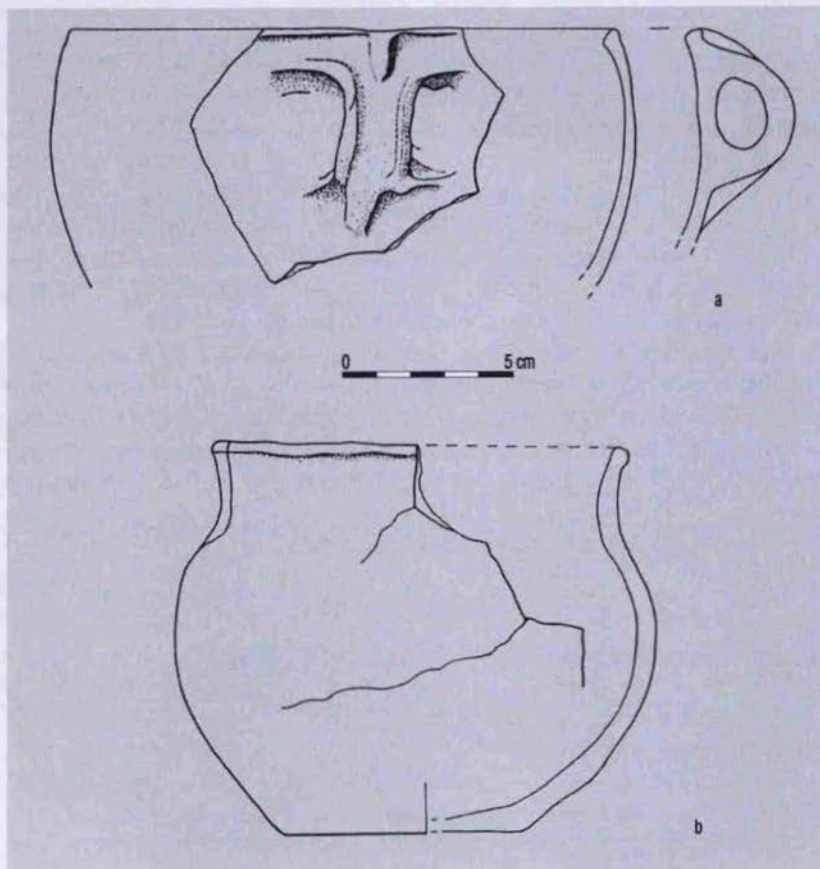
Jedno- lub dwubarwne przełomy cienkich ścianek (5-6 mm) są zwarte. Powierzchnie naczyń są równe i wygładzone, a na szyjkach i w górnych partiach brzośców często do polysku.

Dotychczas znane było tylko jedno stanowisko fazy klasycznej kultury mierzanowickiej z terenów Pogórza Wielickiego i Podgórze Bocheńskiego – w Brzeziu, gm. Klaj (K. Bielenin 1957). Odkrycie materiałów tej fazy w Targowisku wzbogaca naszą wiedzę na temat rozwoju przestrzennego kultury mierzanowickiej na początku II tys. BC, szczególnie w południowo-zachodnim jej zasięgu.

Zdecydowanie większe znaczenie ma odkrycie na tym samym stanowisku materiałów grupy giebułtowskiej kultury mierzanowickiej. W świetle najnowszych ustaleń w XVII w. BC osadnictwo kultury trzcinieckiej zajęło całkowicie tereny wyżyn lessowych zachodniej Małopolski spychając mieszkańców najpóźniejszych faz kultury mierzanowickiej, głównie grupy giebułtowskiej, na tereny południowej części Jury Krakowsko-Częstochowskiej (J. Górski, S. Kadrow 1996, s. 22-25). Osadnictwo

Ryc. 24.
Targowisko, gm. Klaj.
Ceramika
grupy giebułtowskiej
kultury mierzanowickiej
ze stanowiska 10 (ob. 10).
Rys. B. Grabowska

Ryc. 25.
Targowisko, gm. Klaj.
Ceramika
grupy glebułtowskiej
kultury mierzanowickiej
ze stanowiska 10 (ob. 10).
Rys. B. Grabowska

trzcienieckie nie wkroczyło jednak na teren doliny Wisły, ani tym bardziej nie weszło na leżące po przeciwnej stronie tej rzeki tereny lessowe Pogórzy (J. Górski 1999, s. 251). Potwierdzają to również przeprowadzone w 2000 roku badania na wszystkich stanowiskach zagrożonych budową autostrady A-4 na wschód od Krakowa. Nie licząc pojedynczych fragmentów ceramiki trzcienieckiej ze stanowiska Kraków-Bieżanów 17, nie udało się zarejestrować jakichkolwiek innych śladów osadnictwa przedstawicieli tej kultury.

Materiały kultury łużyckiej⁶

Ceramika związana z osadami kultury łużyckiej z epoki brązu bądź okresu halszackiego wystąpiła niemal na każdym z badanych stanowisk, natomiast obiekty uchwycono tylko w Krakowie-Bieżanowie, st. 8, Podłężu, st. 17, Zakrzowcu, st. 7, Brzeziu, st. 17 i Zagórzu, st. 2. Były to niemal wyłącznie jamy gospodarcze. Jedynie na stanowisku 17 w Podłężu przebadano fragment budynku zagłębionego, a na stanowisku 7 w Zakrzowcu natrafiono na pozostałości naziemnego (?) budynku słupowego w kontekście jam kultury łużyckiej. Tylko na jednym stanowisku (Kraków-Bieżanów, st. 8) odnotowano obecność ceramiki solowerskiej.

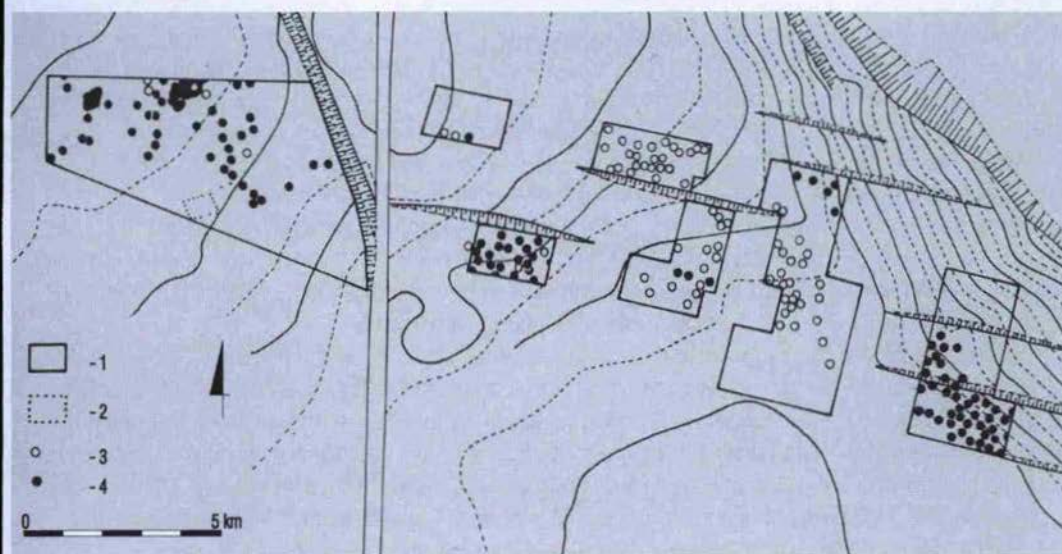
⁶Opracował mgr W. Machowski.

Największego zespołu zabytków kultury lużyckiej dostarczyły badania w obrębie rozległego kompleksu stanowisk w Targowisku (st. 8-11, 24 i 26; por. ryc. 4), gdzie odkryto cmentarzysko ciałopalne tej kultury. Groby wystąpiły we wschodniej części wspomnianego kompleksu, na skraju terasy Raby.

Jest to typowe cmentarzysko ciałopalne z początków kształtowania się kultury lużyckiej na tym terenie (III-IV okresu epoki brązu). Występują tu groby trzech typów: popielnicowe, jamowe oraz tzw. groby symboliczne. W roku 2000 wyeksplorowano łącznie 74 groby ciałopalne (ryc. 26), z których 48 to groby popielnicowe, 15 to proste groby jamowe, a 5 można określić mianem grobów symbolicznych (obiekty nr 21, 120, 125, 131 i 134), co wydaje się być stosunkowo dużą ilością, jak na wielkość przebadanego terenu. Zastrzec od razu należy, że część z obiektów określonych jako groby symboliczne może być w rzeczywistości resztkami zniszczonych grobów popielnicowych (jak w przypadku ob. 120).

Groby występowały na głębokości od 20 do około 60 centymetrów. Płytkie zaleganie grobów, częstokroć tuż pod warstwą ziemi ornej (a niekiedy w samej warstwie ornej), spowodowało, że w wyniku prowadzonych tu wcześniej prac polowych zostały one, w przeważającej większości, silnie zniszczone. W wielu przypadkach zachowały się jedynie dna popielnic z resztkami przepalonych kości. Niezależnie od tego, stan zachowania naczyń, nawet tych wydobywanych z grobów nienaruszonych, jest bardzo zły (ryc. 27 a, b).

Materiał zabytkowy wchodzący w skład wyposażenia grobowego to w większości ceramika. Wyroby z brązu występują w niewielkiej ilości. Wyposażenie grobów było stosunkowo skromne. W większości przypadków były to jedynie same popielnice bez jakichkolwiek przystawek. Większa ilość naczyń-przystawek (2-3 sztuki) wystąpiła jedynie w sześciu obiektach. W kilku grobach popielnice nakryte były pokrywkami (np. ob. nr 6, 13, 38, 94, 137, 138). Jedynie groby nr 3, 7, 17, 34, 121 i 138 wyposażone były w przedmioty wykonane z brązu. Do najciekawszych z nich należy, pochodząca ze zniszczonego grobu nr 17, brązowa siekierka z tulejką i uszkiem. Posiada ona profilowaną krawędź, pod nią umieszczone są trzy koncentryczne żłobienia, a poniżej, po obu jej stronach znajdują się wypukłe żeberka w formie wsuwanych w siebie kątów. Ostrze siekierki jest lekko łukowate. Siekierki tego typu spotykane są powszechnie na terenach zakarpackich, gdzie datowane są na III i IV okres

Ryc. 26. Targowisko, gm. Klaj. Lokalizacja obiektów w obrębie stanowisk 8-11, 24, 26: 1 - wykopy archeologiczne; 2 - budynek słupowy; 3 - groby kultury lużyckiej; 4 - obiekty z okresu neolitu, wczesnej epoki brązu i okresu rzymskiego. Rys. B. Grabowska

epoki brązu. Takie datowanie grobu 17 potwierdza inwentarz ceramiczny m.in. dwustożkowa czar-ka zdobiona nad załomem poziomymi liniami i umieszczonym powyżej nich ornamentem trójkątów.

Z grobu nr 138 pochodzi fragment brązowej szpili z kulistą główką, zaś z pozostałych 4 obiektów fragmenty brązu, których identyfikacja możliwa będzie dopiero po konserwacji.

Najbogatszymi pochówkami odkrytymi do tej pory na cmentarzysku, prócz wcześniej wymienionego grobu 17, były groby oznaczone numerami 42, 138 i 149. Na szczególną uwagę zasługuje grób 42 – jamowy, gdzie do jamy wsypano resztki stosu pogrzebowego wraz z kośćmi zmarłego, następnie w stos wstawiono zespół trzech naczyń włożonych jedno w drugie, po czym całość przykryto sporych rozmiarów misą.

Chronologicznie okres użytkowania przebadanej partii cmentarzyska można umieścić w 2 połowie III i w IV okresie epoki brązu, czyli w obrębie faz Iwanowice-Wysulek i Zofipole-Raciborsko podgrupy krakowskiej grupy śląskiej kultury łużyckiej.

Inwentarz typowy dla wcześniejszej fazy to profilowane misy, karbowane na załomie brzuśca i zdobione pod nim liniami rytmami (np. obiekty 1, 34, 127, 142), wazy karbowane na załomie (np. obiekt 29) i charakterystyczne naczynia guzowe dekorowane rytmami owalnymi liniami wokół guzów (np. obiekt 94). Materiał ceramiczny wykazuje bez wątpienia "śląski" charakter i można go łączyć z tezą o ludności przybyłej na te tereny z obszarów Wyżyny Głubczyckiej w połowie III okresu brązu.

Dla drugiej fazy cmentarzyska (Zofipole-Raciborsko) typowymi formami są duże dwustożkowe o ostrym załomie, pozbawione dekoracji (np. obiekt 6) oraz niewielkie czarki, dwustożkowe, zdobione nad załomem poziomymi liniami i grupami zakreskowanych trójkątów (np. obiekty 13, 121).

Do tej pory nie natrafiono na materiał z kolejnej fazy kultury łużyckiej (Prokocim-Skotniki), co jest cechą typową dla wczesnych cmentarzysk łużyckich na omawianym terenie.

Materiały z okresu późnolateńskiego i okresu wpływów rzymskich⁷

Niewielkie ilości ceramiki, którą wiązać można z okresem późnolateńskim wystąpiły jak dotąd tylko na dwóch stanowiskach – 17 w Podłężu i 2 w Zagórzcu. Są to pojedyncze fragmenty naczyń grafitowych. Na pierwszym z nich odkryto podczas badań sondażowych formę do wyrobu krążków mennicznych (R. Micielska 1981), która poświadcza lokalne wytwarzanie monet celtyckich.

Znajdowana ceramika grafitowa występowała w Podłężu w warstwie kulturowej. Natomiast w Zagórzcu odkrywana była w wypełniakach kilku obiektów (ob. nr 1011, 1034 czy 1242).

Na tym ostatnim stanowisku odkryto obiekty, które w oparciu o materiał ceramiczny datować można na młodszy okres przedrzymski. Tego typu materiały pochodzą m. in. z jamy (ob. 155) usytuowanej w obrębie naziemnego budynku o konstrukcji słupowej (obiekt 198). Drugi analogiczny zespół obiektów (ob. 199 i 143) nie został jeszcze w pełni przebadany.

Materiały reprezentujące okres wpływów rzymskich wystąpiły na kilku stanowiskach. Na stanowisku 2 w Zagórzcu odkryto m. in. owalną jamę (ob. 115), z której pochodzi dość liczna seria fragmentów wczesnorzymskich naczyń o czernionych powierzchniach. Na młodszy okres wpływów rzymskich datowany jest obiekt 148. Jest to dużych rozmiarów (ok. 8,25 x 7,1 m) owalne zaciemnienie, na obwodzie którego stwierdzono występowanie rzędu jam posłupowych, związanych z konstrukcją ścian. Z tego obiektu pochodzi kilkadziesiąt fragmentów ceramiki wykonanej na kole garncarskim. Wspomniane wyżej obiekty datowane na okres wpływów rzymskich nie zostały jeszcze przebadane w całości.

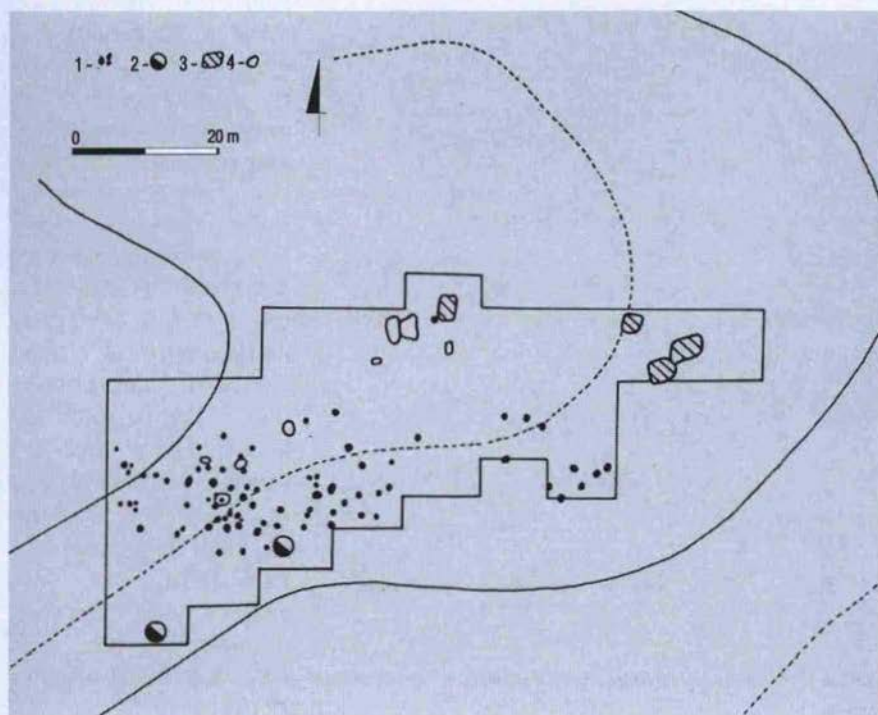
⁷Opracowała mgr J. Rodak

Na stanowisku 11 w Targowisku odkryto w omawianym sezonie badawczym 5 palenisk, które datować można na okres wpływów rzymskich jedynie w oparciu o analogie z innych stanowisk (np. takie paleniska odkryto na innej, pobliskiej osadzie w Targowisku (por. R. Mysińska, E. Rook, Z. Woźniak 1964), gdyż w ich zasypiskach brak było materiałów zabytkowych. Wszystkie wspomniane obiekty tworzą wyodrębniającą się strefę prostokątnych palenisk, a ich wypełniska zawierają wyłącznie kawałki piaskowców i wapieni oraz grudy przepalonego lessu.

Znacznej ilości materiałów datowanych na młodszy okres wpływów rzymskich, w większości fragmentów naczyń wykonanych przy użyciu koła garncarskiego, dostarczyło natomiast stanowisko 8 w Krakowie-Bieżanowie. Jak dotąd nie odkryto tam jednak obiektów z tego okresu, a materiał występował wyłącznie w warstwie kulturowej.

Stanowiskiem, na którym zdecydowaną większość stanowiły zabytki i obiekty datowane na okres rzymski jest osada w Stanisławicach (stanowisko 9). Osada ta usytuowana jest na niewielkim, rozciągniętym równoleżnikowo, piaszczystym wyniesieniu. Cypel ograniczają dwa ciekły wodne, od północy i od południa. Od strony wschodniej, w bliskim sąsiedztwie znajduje się kolejny strumień będący, wraz z kilkoma innymi, pozostałością po dawnym korycie rzeki Raby (ryc. 5).

Charakter dotychczas odkrytych obiektów wskazuje, iż eksploracja objęła na razie peryferijną partię osady. Do najciekawszych, niestety nie przebadanych do końca, należy zaliczyć budowle zagłębione – ob. 2, 126, 127 i 131 (ryc. 28). Wszystkie tego typu odkryte dotąd obiekty położone są na wypłaszczeniu wzniesienia. Zapewne z tego powodu, zostały na skutek orki i erozji gleby częściowo zniszczone, a obecnie uchwycono jedynie ich partie przydenne – ok. 20 cm miąższości. Ponad 95% odkrytych na osadzie w Stanisławicach obiektów stanowiły dolki posłupowe o różnych wymiarach (od małych o średnicy ok. 10-15 cm, po dość znacznych rozmiarów – 50-60 cm). Obiekty te charakteryzowały się średnią miąższością ok. 30-40 cm. W większości z nich wystąpił materiał ceramiczny,

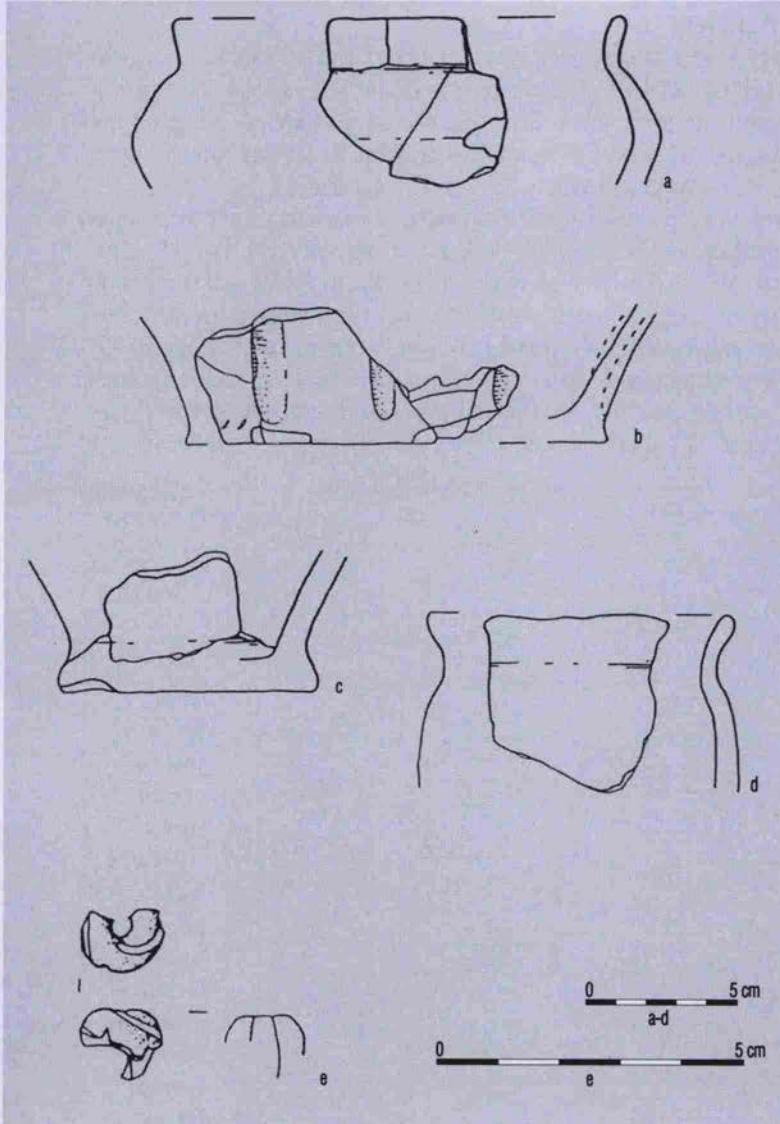
Ryc. 28.
Stanisławice,
gm. Klaj.
Lokalizacja
obiektów
z okresu wpływów
rzymskich
na stanowisku 9:
1 - jamy
posłupowe;
2 - domniemane
studnie;
3 - budynki
zagłębione;
4 - jamy.
Rys. K. Szewczyk

a niekiedy znaczne ilości polepy. Wszystkie dotychczas odkryte dolki posłupowe usytuowane są na stoku wzniesienia (ryc. 28). Zapewne przynajmniej część z nich związana jest z konstrukcjami ziemnych obiektów mieszkalnych.

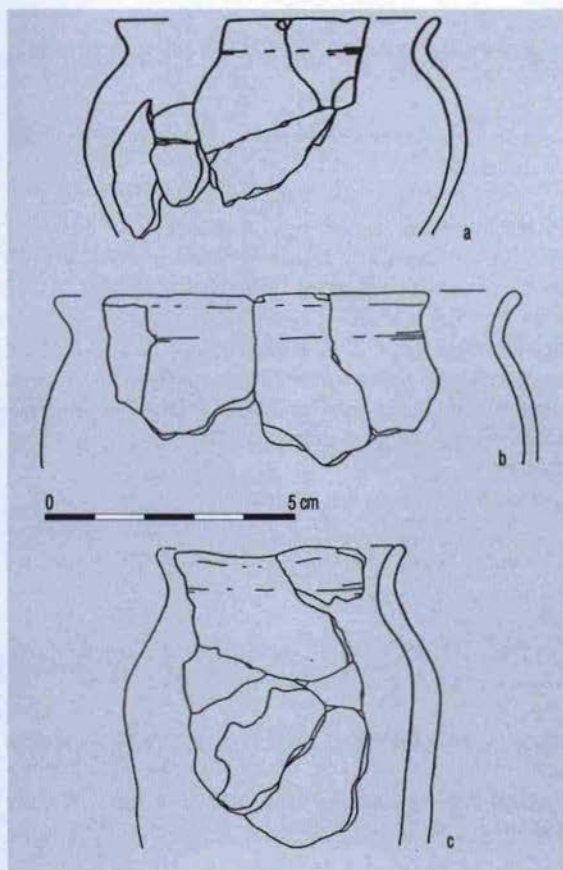
Na omawianej osadzie, prawdopodobnie w jej strefie gospodarczej, odkryto również dwa obiekty (nr 92 i 100) o nieokreślonej na razie funkcji (nie zakończono ich eksploracji). Były to prawie idealnie koliste zaciemnienia o średnicach 200 i 240 cm i dość znacznej miąższości (eksplorację wstrzymano na głębokości ok. 140-150 cm), z licznym, lecz drobnym materiałem zabytkowym, w tym przepalonymi kośćmi (prawdopodobnie ludzkimi). Oba obiekty wystąpiły w niewielkim obniżeniu, po

południowej stronie cypla. Są to najbardziej na południe wysunięte obiekty, na które udało się natrafić w tym sezonie badawczym. Usytuowanie i kształt sugeruje, iż mogły to być studnie (ryc. 28).

Wśród materiałów zabytkowych dotychczas odkrytych na stanowisku 9 w Stanisławicach, przeważa zdecydowanie ceramika datowana na wczesny okres wpływów rzymskich. Jest to wyłącznie ceramika ręcznie lepiąca i wstępnie należy datować ją na młodszą fazę wczesnego okresu wpływów rzymskich. Wystąpiły tu fragmenty naczyń o tzw. czernionych powierzchniach (ryc. 29 b, c), średniej wielkości naczynia o powierzchni nieregularnie wygładzonej o dwustożkowatym brzuścu i dość ostrym załomie (ryc. 29 a), naczynia wazowate o łagodnie zaokrąglonym brzuścu (ryc. 30 b), fragmenty pokrywek, a także niewielkich rozmiarów garnki jajowate (ryc. 29 d; 30 c). Znalaziono także nieliczne przedmioty żelazne, m. in. dwa groty, a także pojedyncze fragmenty wyrobów szklanych, m. in. fragment paciorka (ryc. 29 e).

Ryc. 29. Stanisławice, gm. Kłaj. Ceramika (a-d) i paciorek szklany (e) z wczesnego okresu wpływów rzymskich ze stanowiska 9. Rys. K. Szewczyk

Ryc. 30. Stanisławice, gm. Kłaj.

Ceramika z wczesnego okresu wpływów rzymskich ze stanowiska 9.

Rys. K. Szewczyk

Bibliografia

Bielenin K.

1957 *Sprawozdanie z badań prowadzonych w 1955 r. na terenie osady kultury ceramiki promienistej w Brzeziutu w pow. Bochnia*, Sprawozdania Archeologiczne t. 4, s. 23-30.

Breitenfellner A., Rook E.

1991 *Sprawozdanie z badań osady kultury ceramiki ustępowej rytej w Bolechowicach-Zielonej, gm. Zabierzów, woj. Kraków, stanowisko 9*, Sprawozdania Archeologiczne t. 43, s. 10-20.

Czekaj-Zastawny A.

2000 *Kultura ceramiki ustępowej rytej w zachodniej części Małopolski - materiały do badań nad geografią osadnictwa*, Sprawozdania Archeologiczne t. 52, s. 49-95.

Górski J.

1999 *Die Beziehungen zwischen dem westlichen Klempolen und dem Gebiet der Slowakei in der klassischen Phase der Trzciniec-Kultur (ausgewählte Aspekte)*, [w:] J. Bátor, J. Peška (red.), *Aktuelle Probleme der Erforschung der Frühbronzezeit in Böhmen und Mähren und in der Slowakei*, Nitra, s. 251-264.

Górski J., Kadrow S.

1996 *Kultura mierzanowicka i kultura trzciniecka w zachodniej Małopolsce. Problem zmiany kulturowej*, Sprawozdania Archeologiczne t. 48, s. 9-32.

- Hardmeyer B.
1992 *Die Schnurkeramik in der Ostschweiz*, [w:] *Die kontinentaleuropäischen Gruppen der Kultur mit Schnurkeramik*, Praehistorica, t. XIX, Praha, s. 179-186.
- Jakobs J.
1992 *Die Einzelgrabkultur in Mecklenburg - Vorpommern*, [w:] *Die kontinentaleuropäischen Gruppen der Kultur mit Schnurkeramik*, Praehistorica, t. XIX, Praha, s. 247-253.
- Kaczanowska M.
1990 *Uwagi o wczesnej fazie kultury lendzielskiej w Małopolsce*, Acta Archaeologica Carpathica, t. 29, s. 71-97.
1996 *Ceramika kultury malickiej z Krakowa Nowej Huty*, [w:] J. K. Kozłowski (red.), *Kultura malicka. Drugi etap adaptacji naddunajskich wzorców kulturowych w neolicie północnej części Środkowej Europy*, Kraków, s. 5-27.
- Kadrow S.
1990 *Obiekt kultury malickiej na stanowisku nr 20 w Rzeszowie*, Sprawozdania Archeologiczne t. 42, s. 95-103.
1991 *Iwanowice, stanowisko Babia Góra, cz. I. Rozwój przestrzenny osady z wczesnego okresu epoki brązu*, Kraków.
1996 *Faza rzeszowska kultury malickiej*, [w:] J. K. Kozłowski (red.), *Kultura malicka. Drugi etap adaptacji naddunajskich wzorców kulturowych w neolicie północnej części Środkowej Europy*, Kraków, s. 51-70.
- Kadrow S., Machnik J.
1996 *Kultura mierzanowicka. Chronologia, taksonomia i rozwój przestrzenny*, Kraków.
- Kamieńska J.
1973 *Grupa malicka tzw. kultury nadcisańskiej w Małopolsce*, [w:] J. Machnik (red.), *Z badań nad neolitem i wczesną epoką brązu w Małopolsce*, Kraków, s. 65-105.
- Kozłowski J. K.
1996 *Kultura malicka*, [w:] J. K. Kozłowski (red.), *Kultura malicka. Drugi etap adaptacji naddunajskich wzorców kulturowych w neolicie północnej części Środkowej Europy*, Kraków, s. 153-164.
- Kulczycka-Leciejewiczowa A.
1973 *Wczesnoneolityczne osadnictwo w dorzeczu Raby*, [w:] J. Machnik (red.), *Z badań nad neolitem i wczesną epoką brązu w Małopolsce*, Kraków, s. 19-64.
1979 *Pierwsze społeczeństwa rolnicze na ziemiach polskich. Kultury kręgu naddunajskiego*, [w:] W. Hensel, T. Wiślański (red.), *Prabistoria ziem polskich, t. 2: Neolit*, Wrocław, s. 19-164.
- Lüning J., Stehli P.
1989 *Die Bandkeramik in Mitteleuropa: von der Natur- zur Kulturlandschaft*, [w:] J. Lüning (red.), *Siedlungen der Steinzeit*, Heidelberg, s. 110-120.
- Machnik J., Sosnowska E., Cyhyłyk W.
1997 *Osada ludności kultury ceramiki sznurowej z początku III tysiąclecia przed Chr. w Side koło Sambora*, Rocznik Przemyski, t. XXXIII, z. 5, s. 3-27.
- Milisauskas S.
1986 *Early Neolithic Settlement and Society at Olszanica*, Ann Arbor.
- Mycielska R.
1980 *Nowe znalezisko formy do wyrobu krążków mennicznych ze stanowiska Zakrzów, woj. Kraków*, Acta Archaeologica Carpathica, t. XXI, s. 145-151.
- Mycielska R., Rook E., Woźniak Z.
1964 *Sprawozdanie z badań w Targowisku i Łęzkowicach, pow. Bochnia w 1964 r.*, Sprawozdania z badań Muzeum Archeologicznego w Krakowie, t. 4, s. 28-31.
- Tyniec-Kępińska A.
1999 *Sprawozdanie z badań na stanowisku 9 Kraków-Górka Narodowa w roku 1999*. Maszynopis sprawozdania z badań terenowych – dokumentacja w Muzeum Archeologicznym w Krakowie.
- Valde-Nowak P.
1997-1998 *Badania osady neolitycznej w Łoniowej (Pogórze Wiśnickie)*, Acta Archaeologica Carpathica, t. XXXIV, s. 195-206.
- Wininger J.
1993 *Dendrodatierte Schnurkeramik der Schweiz*, Praehistorica, t. 20, Praha, s. 9-11.